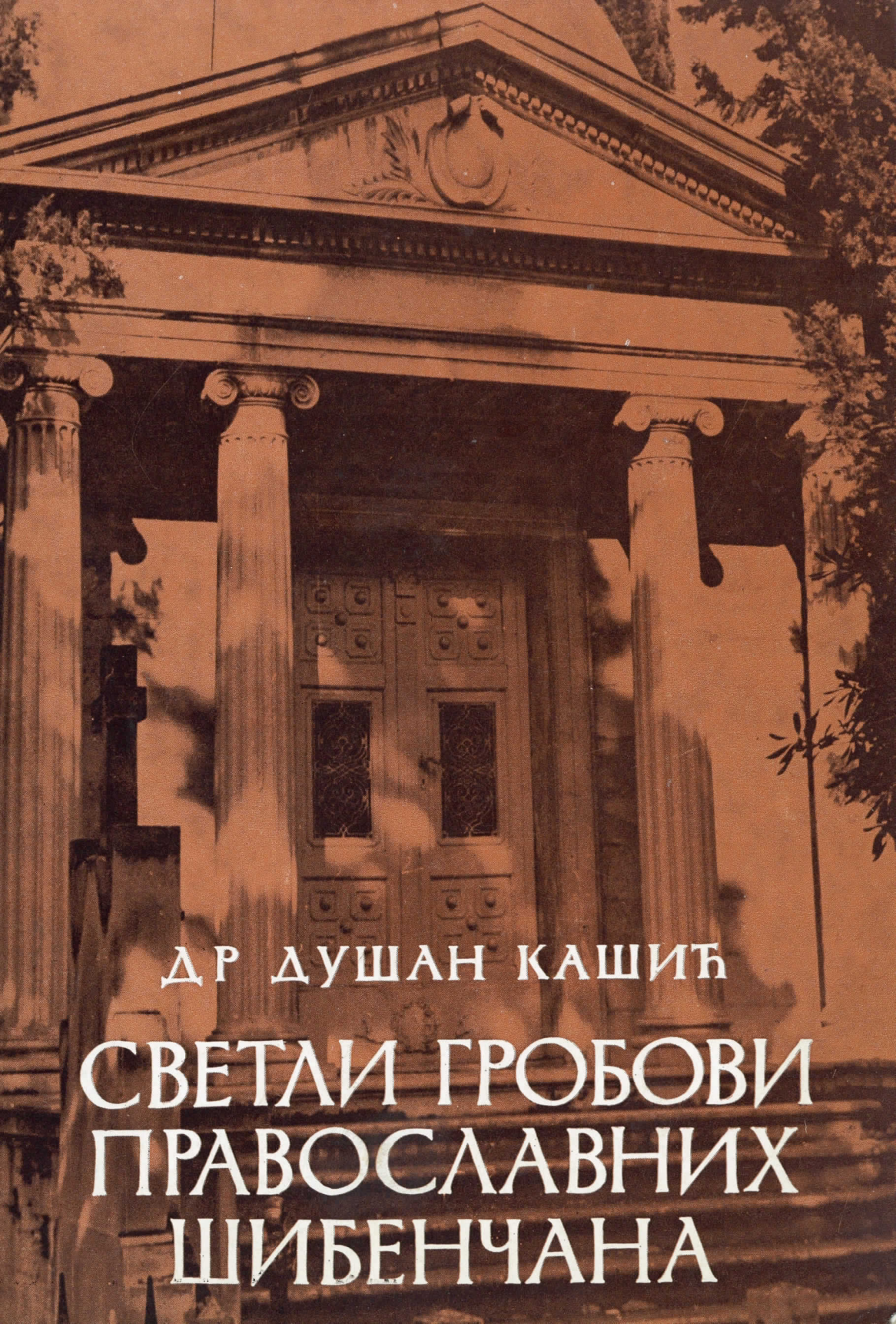

Д Р ДУШАН КАШИЋ

СВЕТАИ ГРОБОВИ
ПРАВОСЛАВНИХ
ШИБЕНЧАНА

**Duško Vitas
Cvetana Krstev**

**С В Е Т Л И
Г Р О Б О В И
П РАВОСЛАВНИХ
ШИБЕНЧАНА**

ИЗДАТЕЛЬСТВО "СЛАВЯНСКА ДУХОВНОСТ"

Dusko Vitas
Gustav Krumpholtz

ИЗДАВАЧ:

Др Душан Љ. Кашић

С В Е Т Л И
Г Р О Б О В И
П Р А В О С Л А В Н И Х
Ш И Б Е Н Ч А Н А

П Р А В О С Л А В Н А Е П А Р Х И Ј А Д А Л М А Т И Н С К А

Издање

*Православне
епархије далматинске
Шибеник, 1975.*

Штампа

„Сава Мухић”, Земун.

Успомени славног Шибенчанина
Др НИКОДИМА МИЛАША
Епископа даалматинско – истријског
о шездесетогодишњици његове смрти
посвећује издавач
Православна епархија даалматинска

ПРЕДГОВОР

Историја српског народа и његове цркве у Далмацији није била занемарена у нашој досадашњој историографији. Још у XVIII веку настао је »Аетопис«¹ далматинског епископа Симеона Кончаревића, којим се касније исцрпно послужио далматински епископ Никодим Милаш у свом делу »Православна Далмација«. У новије време, после скромних али драгоцених почетака у »Српско-далматинском магазину«, настале су солидне збирке докумената и систематска дела Никодима Милаша, Лује Бакотића и Бошка Деснице, студије Љубе Влачића, Душана Берића, Глигора Станојевића, разне монографије и споменнице са многим и врло информативним чланцима стручњака и аматера. При томе је обрађена нарочита пажња на опште прилике, на општи политички и верски положај Срба на овом подручју, специјално у унутрашњости, где се налазе многа српска насеља, њихове цркве и манастири као духовни центри далматинских Срба.

Проучавајући материјалне остатке и остале изворе за историју српске цркве у Далмацији, приметио сам колико су далматинска гробља, нарочито градска, са бројним споменицима и њиховим натписима, значајан извор, а још више указивач, за проучавање историје овог народа. Епиграфска грађа у шибеничком православном гробљу показује колико је овде било људи који су, створивши материјална добра, имали много виших побуда и много искрене, здраве љубави према свом народу, његовој просвети и општем напретку. На шибеничком гробљу су сахрањени оснивачи и мецене првих словенских школа на Јадранском приморју, покретачи првих листова на народном језику, људи који су чували фолклор, народни језик, борили се за потпуну политичку и духовну слободу свог народа и за сједињење са осталом јужнословенском браћом. Било је ту великих људи који су служили на част и своје родном граду.

О многим знаменитим Шибенчанима већ је писано, али многи од њих су већ неправедно предани забораву. Зато сам предузео да, идући од гроба до гроба, поменем све најстарије шибеничке православне породице, како српске тако и малобројне и давно већ изумрле грчке и цинцарске породице, а затим да укратко изнесем њихово порекло, биографије и заслуге најзаслужнијих. Кроз низање епиграфских текстова, личних и биографских података, осетиће се како се у Шибенику стварао српски грађански staleж и како је он већ у првој генерацији постао значајан фактор у животу овога града у Далмацији уопште. Сматрам да ће то бити од користи не само »широј читалачкој публици« него, због нових података, и допринос нашој науци у проучавању не само политичке, привредне и културне историје далматинских Срба, већ и историје Далмације уопште.

У раду сам користио архив и библиотеку Шибеничке парохије, збирке објављених извора и литературу, као и казивања старијих Шибенчана, која сам сравњивао са изворима и литературом и тако их проверавао.

Захвалан сам на првом месту Његовом Преосвештенству епископу далматинском Господину Стефану и Епархији далматинској, која је нашла за добро да изда ову књижицу поводом шездесетогодишњице смрти еминентног епископа далматинско-истријског дра Никодима Милаша, великог сина овог града. Због тога на крају додајем библиографију Милашевих научних радова.

Посебно сам захвалан Шибенчанину Бруну Унгарову, одличном познаваоцу историје старог Шибеника и његових породица, који ми је уступио много података из својих исписа и копија и тиме ми уштедео много труда и времена у овом раду.

Београд, крајем 1974.

Д. К.

Храм Вазнесења Господњег — Светог Спаса —
из 1778. г. на Православном гробљу
у Шибенику; поглед са прилаза гробљу.

I ГРОБЉЕ—ВОДИЧ У ИСТОРИЈУ

Гробље буди успомене, освежава сећања на људе који су пре нас живели, дочарава нам њихово време, њихове ликове, њихов рад и њихове заслуге за потомке. Сви ти многобројни натписи, састављени понекад само од сувих датума и имена, а понекад пуни драгоцених казивања о покојницима и нежних излива љубави и поштовања потомака, одводе нашу мисао у прошлост, у време њихова живота, па и даље.

Гробље је водич у историју.

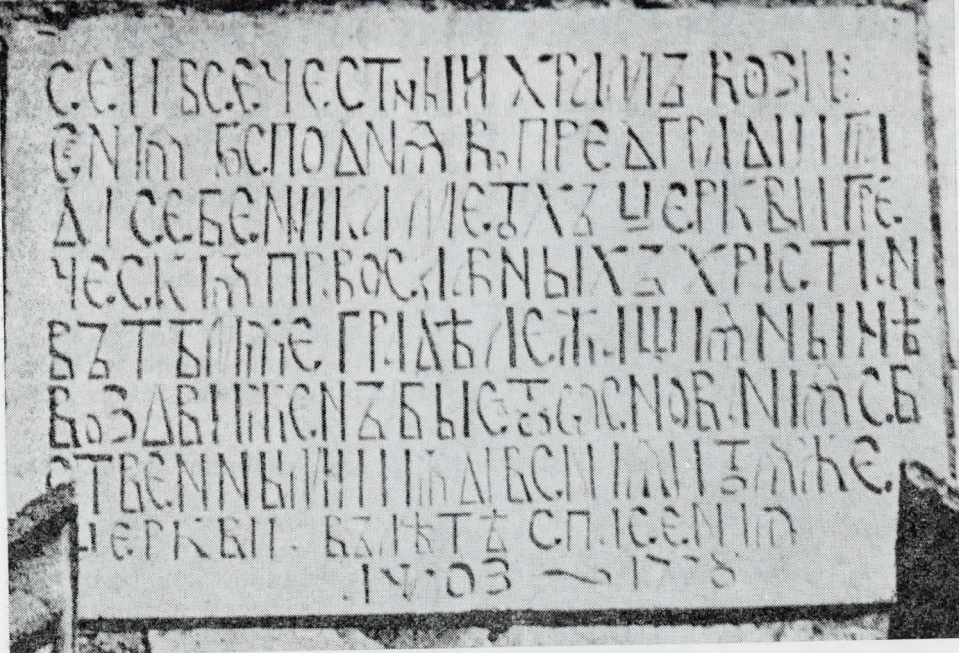
То је свако гробље. И ово шибеничко.

Православно гробље у Шибенику налази се поред цркве Светог Спаса, која је у њему саграђена 1778. године. О њеној градњи говори натпис на мермерној плочи која је узидана споља изнад улазних врата:

Сен всечесный храмъ возне-
сеніа господна во предградїи гра-
да себеника метохъ цркви гре-
ческїа православныхъ хрістіанъ,
въ тѣмже градѣ лежащїа нынѣ
воздвигенъ възст' ѿ основанїа соб-
ственными иждивенїа[м]и тоаже
цркви въ лѣтѣ спасенїа
аѡѡз 1778¹

Под »грчком црквом православних хришћана« у граду Шибенику, која се спомиње у овом натпису, треба разумети цркву св. Јулијана, коју су млетачке власти 1569. уступиле православним становницима Шибеника, међу којима су тада били још бројни грчки војници (стратиоти) и трговци. Црква св. Јулијана била је тада прилагођена православном богослужењу и посвећена Успенију пресвете Богородице. Зато је ова црква касније и називана црквом Богородице св. Јулијана (Madonna di S. Giuliano). Прву православну литургију служио је у њој на дан Успенија пресвете Богородице 1569. грчки свештеник Рафаил Зигарас.²

Међутим, ово није био почетак постојања православне цркве у Шибенику или у Далмацији уопште. Далматински градови су у средњем веку дуго били под влашћу Византије и у њима су постојале грчке трговачке и војне колоније, па и православне цркве. После 1180, кад смрћу моћног византијског цара Манојла Комнина коначно пре-

Натпис изнад улазних врата цркве Светог Спаса
(Превод текста видети на стр. 64, белешке 1.)

стаје власт Византије над далматинским градовима, постојање грчких цркава је сметало далматинске »латинаше«, који су већ пре сто година однели победу на сплитским саборима (1060. и 1074)³, и оне су биле постепено одузете од Грка и предане њима.⁴ После пада Цариграда и оснивања Латинског царства (1204) био је овај јаз још већи. Грцима је у то време на Приморју остала још само црква св. Параскеве у Шибенику, али су и њу 1314. изгубили.⁵ Немајући својих цркава, далматински Грци су се сакупљали на молитву са својим свештеницима у приватним домовима појединих имућних Грка. Кад је Јелена Шубић, сестра српског цара Душана, основала 1348. у Скрадину православну цркву св. Јована Крститеља, шибенички Грци су недељом и празником одлазили тамо на богослужење.⁶

Појачана бројно, приливом православних Срба са копа, православна шибеничка колонија је успела да 1443. добије дозволу локалне политичке власти да може саградити своју цркву. На челу ове акције помињу се два Србина (Јован Павковић и Михаило Злоковић) и два Грка (Михаил Вато и Косма Кигало). Међутим, овај покушај није успео због енергичног отпора тадашњег шибеничког бискупа.⁷

У првој половини XVI века дошло је до нових етничких миграција и новог досељавања Срба у залеђе града Шибеника, па и у сам град. Учестали су турски пљачкашки походи на ово подручје.⁸ Много народа је изгинуло, а од 1462. до 1521. одведено је у ропство око 70.000 душа.

Број становника у северној Далмацији тада се смањио највише у њеној историји.⁹ Земља се није обрађивала, па је наступила глад, којој се придружила куга.¹⁰ За време мађарске управе и у почетку млетачке власти било је у залеђу Шибеника око триста села, а Бовани Батиста Бустинијано вели у свом путопису да су она у ратовима с Турцима разорена. На подручју самог Шибеника било је сто педесет села од којих је остало само четрдесет, а од тих је само петнаест боље и више насељено. То су она села која се налазе ближе обали, па су сигурнија и безбеднија од грабежи и дрскости турске. Остале земље обрађују делом Шибенчани, а делом Морлаци.¹¹

Рат између Мађарске и Турске завршио се на овом подручју 1533. великим губитком по Мађарску. Турцима су припали Котари са Островицом, Буковица са Скрадином, Книнска, Дрнишка и Цетинска крајина, Сплитско загорје и све до Неретве.¹² Већина домородачког хрватског становништва повукла се пред турским бесом у приморске градове, који су били под влашћу Млетачке Републике, а највише на острва, где и остадоше. »Столне су и жупне цркве биле попаљене«, пише фра Стипан Златовић, »жупе и села разметнута, самостани разкопани и свећенство се разбјегло и разсуло. Заклонио се тко је жив утекао да сахрани главу за млетачке бедеме порај мора. Од Цетине до Зрмање нигдје свећеника, нити светог мјеста, него се усједнула права *abominatio desolationis*«. ¹³ Млетачки синдик Андреа Барбариго чак извештава своју владу 1531. да на далматинском континенту нема више скоро ни једног римокатолика.¹⁴ Книн и Книнска крајина били су тада проглашени за подручје *in partibus infidelium*.¹⁵ Тада је у залеђу далматинских градова дошло до смене становништва. На напуштена подручја дошло је ново становништво, махом православне вере. Висовачки фратар Гашпар Вињалић¹⁶ у свом *Compendio storico-cronologico* пише да је »било 1527. године кад су се први пут Власи које данас зову Морлаки, а који су православне вере, настанили у Далмацији, а то је у пределима Либурније и Јапидије, у којима су пределима пре становали Хрвати, који су сви били латинске вере«. ¹⁷ Турцима је било криво што су ови емигранти отишли са њиховог на хришћанско подручје. Тако је Хусрефберг (према извештају млетачке владе од 1566—1568) настојао да своје бивше поданике врати из шибеничког котара, али су многи од тих Морлака дошли у Шибеник и направили уговор с власницима запуштених села. Обећаше им да ће давати петину од жита и нешто од стоке. Тада су Морлаци заузели 33 насеља на северу шибеничког котара.¹⁸

Током XVI и XVII века у Шибеник су доселиле многобројне српске породице, тако да је у шибеничкој »грчкој« (= православној) братовштини (општина, *scola*) био тада већи број Срба него Грка.¹⁹ Они су ту општину осећали као своју заједницу. Тако је један шибенички трго-

Богородица-Млекопитатељица, стара икона
из цркве Светог Спаса (50 × 64,5 cm).

вац, Јован Вуковић син Радин, који се помиње већ 1633, у свом тестаменту састављеном 6. августа 1657. оставио ши-беничкој цркви и њеном пароху кућу у којој је он стано-вао, а која је раније припадала породици Добр(ов)ића у Calle S. Francesco. Као велики »родољубац и љубитељ своје цркве« он је поклатио цркви манастира Гомирја много црквених књига, драгоцених утвари и других скупоцених ствари.²⁰ Иако су, дакле, Срби у овој општини (братов-штини) бројно далеко надмашили Грке, ипак је она и даље називана „грчком“. У Далмацији, наине, као и у целој Млетачкој Републици и на латинском Западу уопште, сви православни су због свог источног, грчког обреда називани Грцима. Зато су млетачке власти називале грчким не само оне општине у којима су живели искључиво Грци, већ и мешовите грчко-српске општине, па и чисто српске општи-не, као и поједине Србе. То је ушло и у народни говор, те су православни Срби, због своје „грчке“ вере називани „Гркаћи“. Зато се у Далмацији до данас за православног Србина задржао шаљиви и помало подруљиви надимак „Ркаћ“.²¹

Први познати нам црквено-општински статут (Madre-gola) православне црквене општине у Шибенику састављен је 25. априла 1678. У њему су на српском језику забеле-жени ови „будући дворани“: Вулета Бусовић, Филип Рај-чевић, Тома Павковић, Милија Вулиновић, Михаило Ми-љевац и Глиго Зубићевић.²² Били су то, дакле, представни-ци најбројнијих српских породица из Шибеника и његове околине.²³

Из једне жалбе, коју су 13. јула 1694. православни Шибенчани упутили млетачком Сенату, дознајемо да је њихов број порастао и да „за оволики народ имају једино ову малу црквицу, (па) ипак зли људи не могу ни то тр-пити, него их узнемирују; не допушта нам се да можемо у реченој цркви од милостиве владе даровану слободу мирно уживати. Забрањује нам се на примјер набављати потребита звона; при ракама својих покојника дизати спо-менике, као што их од давних времена већ у цркви има“.²⁴ Далматински проведитор Данијел Долфин известио је у име Републике шибеничку Црквену општину да је и даље на снази дукал од 11. маја 1641. којим је зајамчена верска слобода грађанима „грчког обреда“ у целој држави, па и у Шибенику, и одобрава све што су православни Шибен-чани у својој представи молили. Чак је одређена глоба од 500 дуката или друге казне (прогонство, тамница, галије или што проведитор нађе за сходно) за све прекршиоце ове наредбе.²⁵

О сахрањивању православних у цркви св. Јулијана има података и у црквеним рачунским књигама. Тако је 1689. записано да су у цркви почели дупсти јаме за гробове, ка-ко се то онда обичавало.²⁶ Међутим, ускоро се у Шибенику појављује и друго место за сахрањивање православних, право гробље у „Варошу на копну“ (Borgo di terra ferma).

Стара икона Нерукотворени образ из цркве Светог Спаса
(50 × 69,5 cm).

Године 1690. направили су, наиме, православни Грци и Срби у једној кући у Варошу капелу Часног Крста, како би капелан у њој могао да обавља службу, јер је око ове капеле био насељен велик број православних Срба.²⁷ У то време био је још увек шибенички парох Кирил Габријели. Његови капелани били су Срби, најпре јеромонах Никодим Бусовић (1676—1688), затим Никифор Милошевић (1687—1694) и Никифор Гавриловић (1689). И каснији шибенички пароси XVIII века, Амвросије Метакса (1693—1707), Николај Метакса (1707—1752) и Матеј Веја (1752—1809) имали су за капелане готово искључиво Србе. Док је парох у градској цркви Богородице св. Јулијана служио на грчком, капелан је у капели Часног Крста служио за Србе на словенском језику. Сliku етничког састава шибеничке православне општине тог времена показује један списак домова у парохији Амвросија Метаксе, састављен 23. априла 1693. Парохија је подељена на три дела: у Граду (Citta di Sebenico), у Варошу при мору (Borgo di mare) и у Варошу на копну (Borgo di terra ferma). Ево списка домова у појединим деловима:

1. У Граду: Петар Буровић, Јанко Буровић, Димитрије Кондијани, Параско Станковић, Христифор Вићенци, Димитрије Капули, Станко Богдановић, Димитрије Барбака, Петар Сарајлија, Јован Рамадан, Петар Гута, Димитрије Зозо, Борбе Суфро речени Пананаиоти.

2. У Варошу при мору: Борбе Бусовић, Никола Рачуница, Цвијо Миљевац, Томица Братић, Тодора Стане »Rezovich«.

3. У Варошу на копну: Лазар Павловић, Секула Богунувић, Иван Калик, Тома Калик, Лазо Миловановић, Никола Миловац (Миљевац), Петар Луговић, Глиго Зубићевић,²⁸ Тодор Зубићевић, Грубиша Зубићевић, Стипан Зубићевић, Радул Зубићевић, Јаков Вукчевић, Иван Добрић, Цвијан Добрић, Сава Бркић, Петар Бркић, Симон Павковић, Иван Стопић, Тома Сандић, Мијо Giudeva (?), Илија Павковић, Лука Радечић, Иван Острогас, Иван Томашевић, Никола Палигаћа, Иван Ромчевић, Јово Рајичевић, Вуле Пундурилко(вић), Марко Зубићевић, Мијо Милошевић, Никола Кукољ, Симон Кланац, Тодор Шарић, Лазар Томашевић, Лазар Никић, Лука Рајичевић, Илија Грбеша и Јово Миличић.²⁹

Остаци грчких породица у Шибенику живели су, дакле, крајем XVII века само у Граду и у Варошу при мору. У том делу парохије било је, као што се из списка види, и Срба и Грка. Ови последњи добили су око 1690. године појачање доласком неколико породица из Македоније.³⁰ У Варошу на копну није било Грка. Ту су имали своје долове само Срби. За њих је, дакле, и устројена ова капела Часног Крста. Током XVIII века шибенички Грци су готово сасвим изумрли или се одселили. Спиридон Алексијевић пише да је генерал Мармон 1808. послао епископа Венедикта Краљевића „у Шибеник, гди има наша грческа

црква, илити сербска, јер су ту сад све Србљи, а источни Грка нема".³¹

Покрај куће у којој се налазила капела Часног Крста основано је и православно гробље. У њему ће после готово сто година бити саграђена на почетку нашег излагања поменута црква Светог Спаса.³² Испред цркве и са њене јужне стране налази се четрдесет шест гробница у које се према приморском обичају сахрањују мртваци без мртвачког сандука. Те гробнице старих шибеничких православних породица и установа обележене су редним бројевима. На већини од њих налазе се натписи са именима власника појединих гробница. Ти натписи враћају нашу мисао за два, па и три века уназад и освежавају у нашем сећању ликове многих знаменитих Шибенчана, који су својим заслугама задужили и савременике и потомке.

У цркви Светог Спаса постоји, „Књига за уписивање закопатих” у овом гробљу. Књига има два одељка. У првом одељку су по редним бројевима, као и на гробницама, пописани „Гробови црквени и приватника”, а у другом су „Гробови у земљи”. Међутим, ни покојници ни власници ових последњих гробова нису у књизи уписани, те смо за овај део гробља упућени само на епиграфске податке на надгробним споменицима. Онај део гробља око цркве, у коме се сахрањивало и сахрањује у породичне и црквене (заједничке) гробнице, купила је шибеничка Црквена општина још крајем XVII или почетком XVIII века, док је земљиште за други део гробља, у коме се сахрањује у земљу, поклонила цркви богата шибеничка породица Ковачевића.

Надгробни текстови на овом гробљу одличан су изворни материјал за изучавање локалне историје, за упознавање порекла и миграција становништва, за илустрацију формирања овдашњег српског грађанског staleжа и стварања његовог културног слоја, који ће у кратком времену добити руководећу улогу не само у црквеном животу православних Шибенчана, него ће постати утицајан фактор и у привредном, културном и политичком животу Далмације уопште.

На шибеничком гробљу код цркве Светог Спаса нису сахрањени сви угледни православни синови овога лепог и старог града на Јадрану. Епископ Никодим Бусовић сахрањен је у свом постригу, манастиру Крки; епископ и књижевник Герасим Петрановић у манастиру Савини; књижевник Симо Матавуљ у Београду и тд. О њима је, као знаменитим људима, писано доста у нашој науци, па су стога, нарочито Матавуљ и Петрановић, довољно познати нашој културној јавности. Зато о њима нећемо овде говорити. Објављујући ову епиграфску грађу, приказаћемо укратко живот, рад и заслуге оних знаменитих православних Шибенчана чији се „светли гробови” налазе у цркви или поред цркве Светог Спаса и чијим се именима православни Шибеничани с правом поносе пред сваким својим гостом.

II ГРОБОВИ У ЦРКВИ СВЕТОГ СПАСА

Уз северни зид цркве Светог Спаса дограђена је 1928. капела, са улазом из цркве, у којој су сахрањена два угледна даалматинска епископа: Др Никодим Милаш и Данило Пантелић. У капели се налазе два уметнички обрађена саркофага од белог мермера. На Милашевом саркофагу стоји написано:

ЕПИСКОП
ДААМАТИНСКИ
НИКОДИМ
МИЛАШ

4 — IV — 1845
20 — III — 1913¹

а на Пантелићевом:

ЕПИСКОП
ДААМАТИНСКИ
ДАНИЛО
ПАНТЕЛИЋ

2 — VIII — 1865
2 — I — 1927

ЕПИСКОП ДР НИКОДИМ МИЛАШ

Никодим Милаш родио се у Шибенику 16(4) априла 1845. Његов отац Трифун С. Милаш био је родом из Врлике. Мајка његова, Марија Валсамони, била је Талијанка, која је пре венчања прешла у православну веру. Основну школу и нижу гимназију на талијанском језику Милаш је учио у Шибенику, вишу гимназију у Задру, а богословију је завршио у Сремским Карловцима (1863 — 1866). Школске 1866/67. године слушао је предавања на Философском факултету у Бечу, а већ у августу 1867. уписао се на Кијевску духовну академију, коју је завршио 1871. са степеном кандидата богословља и правом на полагање магистарског испита. Одмах после завршених студија вратио се у отаџбину и ставио на расположење својој цркви. На почетку 1871/72. школске године постављен је за професора Задарске богословије за Црквено право и Практично богословље. Поред наставничког рада и даље је активно радио на

Храм Вознесења Господњег — Светог Спаса,
са капелицом у којој су сахрањени
епископи Никодим Милаш и Данило Пантелић.

науци и 1874. на основу одбрањене дисертације „Достојанства у православној цркви по црквено-правним изворима до XIV вијека” промовисан на Кијевској духовној академији за магистра богословља. Ради усавршавања у грчком језику и упознавања грчке богословске литературе провео је Милаш годину дана у богословској школи на острву Халки близу Цариграда.²

Никодим Милаш је радио у Задарској богословији као професор и ректор деветнаест година. Благодарeћи његовом раду и настојањима, ова школа је постигла велик успех и висок ранг међу свим богословским школама у Српству. Високо ценећи Милашев научни рад, професорски колегиј Богословског факултета у Черновицама замолио је цара да архимандрита Никодима Милаша може промовисати за почасног доктора теологије. На основу царског одобрења од 13. јула 1881.³ и на основу одличног рада „Словенски апостоли Кирил и Методије и истина православља” Милаш је промовисан за почасног доктора православног богословља.

Високо ценећи способности и успехе Милашеве у научном и педагошком раду, позвала га је Српска краљевска влада 12. августа 1886, преко министра вера Кујунџића, да пређе у Београд и преузме управу и реорганизацију Београдске богословије. Обавештен од далматинског „штатхалтера” о овом позиву Српске владе, аустријски министар „богоштовља и наставе” одобрио је 27. новембра 1886. да се архимандриту др Никодиму Милашу, ректору Задарске богословије, одобрава одлазак у Србију где би заузео одговарајуће место у српској научној и црквеној служби.⁴ Милаш је дошао у Београд у школске 1887/88. године био је ректор Београдске богословије. Детаљно је проучио стање у овој школи и поднео Министарству вера исцрпан извештај са предлогом шта треба чинити да се школски рад и успех у Богословији поправи. Из овог елабората се најбоље види колико је Милаш био не само кабинетски научник већ и човек са много смисла за практични школски рад. Стога су у Београду желели да он тамо остане стално, али Милаш се није могао одвојити од своје родне Далмације и школе у којој је већ пуних шеснаест година радио. Зато се вратио у Задар и продужио свој рад.

Милаш је већ тада стекао велики углед у научном свету и у црквеним круговима целог православља, па и у хришћанском свету уопште. Биран је за члана различитих научних друштава и установа у Србији, Русији, Грчкој, Румунији и Бугарској. Московска и Петроградска духовна академија изабрале су га за свог почасног члана. Све је то заслужио својим неуморним и плодним научним радом, којим је стекао углед највећег православног канонисте свог времена. У време кад се најбоље размахнуо у свом научном раду стиже га 1890. после смрти честитог Стефана Кнежевића, избор за епископа далматинско-нетриј-

Епископ
далматински
Никодим
Милаш
1845—1915.

ског. Хиротонисан је у грчкој цркви у Бечу од стране митрополита черновичког Силвестра Морар Андрејевића и бококоторског епископа Герасима Петрановића и 19. октобра 1890. свечано устоличен у цркви св. Илије у Задру.⁵

Нова висока дужност и нове бриге око управљања епархијом нису Милаша одвојиле од научног рада. Напротив. То је период његове научне и животне зрелости. Користећи своје знање класичних језика, као и живих (грчки, латински, италијански, руски, немачки, француски и доста добро енглески), а поред тога стечено искуство и научну ерудицију, Милаш је ушао у период стварања својих капиталних дела из области канонског права и црквене историје, претежно далматинске.

Радови из области црквеног права чине најважнију групу у научном стваралаштву Милашевом. Користећи своје знање грчког и латинског језика, Милаш је за свој рад у овој области користио изворну грађу: правила апостолска, правила васељенских и помесних сабора, светих отаца, зборнике и коментаре византијских канониста и старе словенске зборнике. Да би омогућио кориштење у научне и црквеносудске сврхе правила оних зборника који нису изгубили обавезност својих одредаба у животу цркве, Милаш их је превео на српски језик и дао им стручне и исцрпне коментаре. Навешћемо само најзначајније радове ове врсте: „Зборник правила св. апостола, васељенских и помјесних сабора и св. отаца, која су примљена православном црквом” (Задар 1884, друго издање Нови Сад 1886); „Правила православне цркве с тумачењима” (Нови Сад 1895), преведено на руски (два издања) и на бугарски. Овамо спадају и студије о појединим значајним изворима и зборницима („Крмчија манастира Савине”, Задар 1884, „Фотијев Номоканон у српској цркви” Београд 1905), од којих су неке објављене као уводне студије приликом издавања самих извора. Али, највећу популарност у научном свету стекла су Милашева систематска дела из области црквеног права. Ту пре свега спада његово „Православно црквено право” које је на српском доживело три издања, а преведено је на немачки, руски, бугарски, грчки и румунски језик. На немачком и грчком доживело је по два издања. Исто такав углед има и његово „Црквено казнио право”, као и многобројне црквеноправне монографије и чланци објављени посебно или у стручним часописима.

У другу групу спадају Милашеви радови из области црквене историје, махом далматинске. Поред већ поменутог рада о св. Кирилу и Методију овде треба истаћи његово капитално дело „Православна Далмација”, затим студије и монографије о догађајима и људима из локалне историје, са помало полемичким тоном, и напослетку две књиге: „Свети Василије Острошки” (Дубровник 1913) и „Стон у средњим вијекима” (Дубровник 1914). Његова „Православна Далмација” писана је на основу дотадашње

литературе и објављене грађе, нарочито за старији период, затим на основу архивске грађе, од које је најважније списе објавио пре објављивања књиге, и напоследку, на основу Летописа далматинског епископа Симеона Кончаревића. Иако су се овом делу чиниле замерке за одељке из старије историје, оно је и до данас остало главни ослонац свим истраживачима историје српског народа и његове цркве у Далмацији.

У богатој библиографији епископа Никодима Милаша има радова и из других области богословске науке, писаних увек исцрпно и строго ортодоксно. Данас морамо имати довољно разумевања за његов често критички однос према римокатоличкој цркви. Такав став је произлазио из историјских ситуација које је Милаш обрађивао, али и из мучне међуцрквене ситуације у Далмацији у његовој младости, па и касније. То је време кад је у Далмацији још свеже казивање о поунијаћеном епископу Венедикту Краљевићу, о унији у Кричкама и Баљцима, о људима који су чамили по тамницама. Матавуљ тада пише „Пилипенду“, а у народу се певају заједљиве песме на рачун лоших међувероисповедних односа.

Објављивањем докумената и студија о прозелитистичкој активности римокатоличке цркве на овом подручју у прошлости, Милаш је желео да брани православље. Али, тиме је изазвао против себе оне кругове у Бечу којима овакав његов рад није одговарао. Милаш је живео и радио у времену кад су у Далмацији била врло жива политичка превирања. Због положаја на коме се налазио, а и због свог пламеног темперамента, он није могао остати по страни. Изазван догађајима и политичким противницима он је често био оштар полемичар. Одвајао се од појединих политичких група и често долазио у сукоб и са ранијим својим пријатељима па чак и са појединим члановима клира. Како није уживао симпатије ни у Бечу, одакле се будно пазило на сваки његов корак, поднео је 21. децембра 1911. оставку, која му је одмах била уважена и он је већ 19. јануара 1912. био пензионисан. Од тада је живео у Дубровнику, бавећи се и даље неуморно научним радом. Умро је 20. марта 1915. и сахрањен у једној приватној гробници. Његови посмртни остаци пренесени су тек 1930. у родни му Шибеник и сахрањене у саркофагу у капели уз цркву Светог Спаса.

Др Никодим Милаш је неоспорно један од најеминентнијих ликова међу далматинским епископима. Зато је остао у живој успомени код православних у Далмацији. Али, и овде и у целом православном свету Милаш ће себи сачувати још већи углед и спомен својим научним радовима. Њима ни нови резултати на овом пољу неће умањити значај и научну вредност.

Библиографију радова епископа Никодима Милаша објављујемо на крају ове књиге.

Епископ
далматински
Данило
Пантелић
1965—1927.

ЕПИСКОП ДАНИЛО ПАНТЕЛИЋ

Данило (Душан) Пантелић родио се у Кузмину, у Срему, 1865. године. По завршеној гимназији студирао је права у Загребу, где је по завршеним студијама био неко време адвокатски приправник. И као студент и као приправник активно је учествовао у националним омладинским покретима. Ипак, његове склоности су биле друге природе. Отишао је у Сремске Карловце где се замонашио и свршио богословију. Патријарх Георгије Бранковић је убрзо запазио младог монаха и рукоположио га 1897. за придворног ђакона. Данило је својим лепим гласом и слушањем увеличавао црквено велељепије. Као јеромонах постао је конзисторијални бележник, а затим настојатељ манастира Гргетег. Кад је 1920. митрополит пећки Гаврило Дожић изабран за митрополита црногорско-приморског, послан је архимандрит Данило Пантелић за администратора Епархије пећке, а 21. августа 1921. изабран је за епископа далматинско-истријског. Његова хиротонија је обављена у Београду 25. децембра 1921, а свечано устоличење обављено је у Шибенику тек 4. јуна 1922.⁶

Епископ Данило био је човек благе нарави. Умео је да стекне љубав и поштовање свога свештенства и народа. Та његова љубав према народу добила је одраз у неподељеној љубави његовог народа и свештенства према њему. „Епископ Данило се искрено трудио да оправда наде које су се у њега полагале, а ако његове силе нису биле довољне да савладају препреке, које стоје на путу консолидацији читавог нашег јавног, па према томе и црквеног живота, он је ипак у својој епархији оставио толико себе и својих напора, да ће успомена на њега дуго међу њима живети.

Посебно својом појавом, својим лепим очинским опхођењем својим истинским настојањем да у нашу средину унесе дух верске трпељивости и љубави међу једнокрвном браћом двију вера, почивши епископ Данило је успео да буде и вољен и дубоко цењен од иноверника међу којима је живео”.⁷

Пантелић, нажалост, није дуго управљао својом епархијом. Умро је после непуних пет година архипастирског рада, ноћу између 1. и 2. јануара 1927. Поред двојице православних епископа (Иларион горњокарловачки и Јован захумско-херцеговачки), који су чинодејствовали на опелу, на сахрани је 4. јануара био и шибенички бискуп Милета. Писац једног Пантелићевог некролога вели: „Величанствен спровод у коме је узео учешће цео град Шибеник и народ из околине без разлике конфесије, сведочи о неподељеном поштовању и љубави коју је уживао блаженопочивши епископ Данило у својој дијецези”.⁸

III СТАРЕ ГРОБНИЦЕ ПРЕД ЦРКВОМ

На простору испред улаза у цркву Светог Спаса налази се 35 нумерисаних гробница. Свака гробница има две надгробне плоче. Ми ћемо те плоче, на којима се налазе натписи, овде означавати словима а) и б), при чему је на горњој плочи, источној, више главе (код нас слово а), означен редни број гробнице. Пре самог текста који је урезан на гробним плочама, донећемо у загради како је тај гроб уписан у црквеној „Књизи за уписивање закопаних”.

1. (Црквени гроб број 1). На надгробним плочама не распознаје се никакав натпис осим редног броја 1.

2. (Црквени гроб бр. 2)

а) SEPOLTURA
DI PAOLO MA
JOLI ET DEL
LI SUOI ERE
DI DELLANO
DNI MDCCXVI

б) (Нема натписа)

3. (Црквени гроб бр. 3)

а) Анастасја

б) 1809 гробљ Марка Петра
новића Сламџш(е)

Петрановићи су пореклом из Глухог Дола у Црној Гори, одакле се у XVII веку неколико породица преселило у Дрниш. Ту су становали у кући неког Турчина, бега Славовића, по коме су добили надимак Сламуже. Марко Петрановић се родио 1773. у Дрнишу, али је као младић дошао у Шибеник, у кућу имућног трговца хаџи Борђа Димитровића, који му је касније отворио трговину. Марко се оженио Анастасијом-Станом из породице Лукачевића, која је у Шибеник доселила из Подгорице.¹ Марков брат Теодор имао је трговину у Дрнишу. Као удовац са троје деце оженио се 1819. удовицом попа Николе Баљка, пароха Ђеврског.² Према попису зграда града Шибеника с почетком XIX века, Марко Петрановић је у близини цркве св. Јулијана имао две куће, једну на три а другу на два спрата.

И Марко и супруга му Анастасија истакли су се у борби против покушаја уније међу далматинским Србима за време епископа Венедикта Краљевића. Марко Петрановић и Божо Поповић су тада били „прокуратори шибеничке цркве”.³ Анастасија је у друштву са Магдалином, супругом Тодора Кулишића, и Аном, супругом Николе Павло-

вића, скројила заверу против Краљевића и његове акције,⁴ а Марко је као подстрекач овог отпора био две године у затвору. Анастасија је умрла 1826, а Марко 1831. у 58. години живота. Имали су четири сина: Теодора (1809), Глигорија (1812), Јована (1814), Георгија (1820) и кћер Ану (1817). Глигорије (Глишо) и Јован су остали код куће и бавили су се трговином,⁵ док су Теодор (који се касније назвао Божидарем) и Георгије (у монаштву Герасим) отишли на науке. Божидар је завршио права, а Георгије богословију, закалуђерио се и наполетку био епископ бокоторски.⁶

Марко Петрановић не почива више у овој породичној гробници, коју је 1809. купио за сахрањивање чланова своје породице. Његови синови су га 1865. сахранили у гробљу и подигли му достојан споменик. На плочи која прекрива тај нови гроб пише:

ГРОБНИЦА
ПОРОДИЦЕ
МАРКА ПЕТРАНОВИЋА
1865.

На споменику је уклесан следећи текст:

Блаженіи мертвіи умирајући о господѣ. Апок. 14. 13
Лѣта 1831.

у 58. години живота свога престави се у Господу
МАРКО ПЕТРАНОВИЋ
ИЗ ДРНИША

отац чедољубиви, жарки ревнитељ православиа
љубитељ србства и просвѣте, ревносни члан прав. ши-
беничког общества

благодарни синови
архимандрит Герасим и ц.к. савѣтник др Божидар
сѣћајући га се с поносом
подижу му станак овај
1865.

Герасим Петрановић се родио у Шибенику 1820.⁷ Као стипендист закладе архимандрита Герасима Зелића завршио је гимназију у Сремским Карловцима. Затим је студирао филозофију у Загребу, где се спријатељио са Гајевим „Илирцима”, али га је од њих одбијало што су напуштали стара имена својих народа и назвали се именом вештачким. Напоследку се вратио у Сремске Карловце где је 1844. завршио богословију. По повратку у Далмацију одмах се замонашио у манастиру Крупи и био постављен за професора богословије у Задру. Од 1853. до 1855. било му је поверено да у Бечу надгледа штампање православних богослужбених књига. Године 1855. произведен је за архимандрита манастира Драговића, а 1860. постављен за конзисторијалног архимандрита. Од 1862. преузео је уређивање „Српско-далматинског магазина”, коју је дужност

вршио пуних девет година, све до свог избора за епископа бококорторског (1871). Ценећи заслуге свију оних који су допринели народној просвети и благостању, Герасим је написао животописе народних добротвора Јована Бована, Димитрија Перазића, Петра Ковачевића, Макарија Вукадиновића и далматинских епископа од епископа Максима (1653) до Стефана Кнежевића. Написао је и „Кратку повјест манастира Драговића” и много ситнијих чланака у „Магазину”. Међу њима се истичу историјски прегледи појединих црквених општина у Далмацији. Ради верске поуке издао је збирку својих проповеди под насловом „Пастир добри” и „Побожна размишљања на светој литургији”.

Герасим Петрановић је и као епископ продужио свој књижевни и научни рад. Зато му је Богословски факултет у Черновицама доделио степен почасног доктора теологије. Одржавао је везе са најистакнутијим српским радницима свога времена и имао међу њима велики углед. Умро је у Котору 1906, а сахрањен је у манастиру Савини.⁸

Др Божидар Петрановић, брат Герасимов, сахрањен је у оном делу овог, шибеничког, гробља где се сахрањује у земљу. Зато ће о њему бити реч и у следећем поглављу.

5. (Црквени гроб бр. 5)

а) (Нема натписа)

б) 1824 **сеп домз вѣчнй**

мпѣ нѣколае павло

впча

Павловићи спадају међу најстарије шибеничке српске породице. У најстаријој матици рођених помињу се Лазар и Аница Павловић, којима се 1671. родио син Илија, 1673. син Јован и 1678. кћи Иваница.⁹ У списковима братовштине и парохије шибеничке међу бројним српским породицама у „Варошу на копну” помиње се и Лазо (Лазар) Павловић.¹⁰

Ана, жена овог Николе Павловића, чије име читамо на плочи, истакла се у давању отпора против покушаја уније за време епископа Венедикта Краљевића.¹¹

6. (Црквени гроб бр. 6)

а) (Натпис се не распознаје)

б) (Стављена нова плоча без натписа)

7. (Црквени гроб бр. 7)

а) (Натпис се не распознаје)

б) 1789

гровъ ѿвѣи всего ро

да вратѣи крпчковъ

вѣсовичѣ и петровичи (!)

Епископ
бококоторски
Герасим
Петрановић
1820—1906.

Има записа који указују на то да су поједини од Бусовића и Петровића носили заједнички надимак Кричке.¹² На такав закључак наводи и овај натпис.

Бусовићи су у Шибенику бројни већ у XVII веку и свакако спадају међу најстарије српске шибеничке породице.¹³ Међу припадницима шибеничке православне „братовштине“ из 1686. године помињу се Драгослав Бусовић и Вулета Бусовић.¹⁴ У списку из 1693. спомиње се у „Варошу при мору“ Борђе Бусовић.¹⁵ Наиме, према мatici рођених дознајемо да је Драгослав са женом Теодором имао шесторо деце: Јована (1655), Николу (1657), Јована (1659), Борђа (1663), Ивањицу (1667) и Михаила (1671). Вулета је са женом Јеленом имао такође шесторо деце: Тому (1657), Јелену (1661), Макавију (1663), Јована (1668), Аницу (1671) и Марију (1677). Борђе Бусовић, који се помиње у »Варошу при мору«, је Драгослављев син (1663).

Из ове породице био је и епископ Никодим Бусовић. Он је од 1676. до 1693. године био у Шибенику капелан шибеничком грчком парохију Кирилу Габријели, а затим је постао епископ. Рукоположио га је млетачки архиепископ Мелетије Типалди за титуларног епископа „стратоничког“, али како је Типалди примио унију, Бусовић му је отказао послушност, добио благослов за вршење епископске службе од српског патријарха Арсенија III Црнојевића и као „епископ крчки“ управљао уз велике сметње и страдања црквом у Далмацији. Становао је понајвише у манастиру Крки, али је извесно време био и у Шибенику, одакле се због противљења римокатоличког бискупа и Мелетија Типалди морао поново повући у манастир Крку (1700), одлазећи с времена на време у Драговић или у Брибир, у нови манастир св. Јована Крститеља. То се место и данас назива „Бусовића кула“. Због тешког социјалног стања и притиска римокатоличког прозелитизма дошло је 1705. до оружаног устанка православних Срба у Цетинској крајини. Устанак је у крви угушен, драговићки калуђер Исаија, као вођа буне, отеран на доживотну робију, а епископ Никодим приморан да напусти земљу. Отишао је у Свету Гору, обишао Палестину, а затим, на многе његове молбе, напослетку му је дозвољено да се врати у Далмацију. Становао је најпре у манастиру Драговићу, затим због лечења, у Врлици, а кад је осетио да му се ближи смрт, дошао је у Крку, где је и умро 20. децембра 1707.¹⁶

Почетком XIX века живео је у Шибенику „поседник“ Бураћ Бусовић, који је имао кућу на два спрата у данашњој улици Јурја Далматинца.

И Петровићи се помињу крајем XVII века у списковима шибеничке православне братовштине. У њу је 5. маја 1686. примљен Вукосав Петровић, док су годину дана касније, 5. маја 1687, примљени Вучић Петровић и Радован Петровић,¹⁷ а 11. маја 1689. примљен је поред осталих и Димитрије Петровић, који је са још неколицином нових грађана дошао вероватно из Македоније.¹⁸

Кричке припадају великом далматинском роду тога презимена по коме се зове и село Кричке код Дрниша, у коме је 1835. године било 295 православних душа.¹⁹ У Кричкама, пише Спиридон Алексијевић у то време, „около 200 година обитава једна обитељ вазда свјашченическа, прозвана Кричка; от ове су јошт од древних времен многи попови били и парохије цијелог Петрова-поља держали”.²⁰

8. (Гроб породице Бабић Шпире бр. 8)

а) (Нема натписа)

б) 1789.

ГРОВЪ НИКОЛАІА

БАВИЧА МАРКОВІ

9. (Црквени гроб бр. 9)
 - а) (Нема натписа)
 - б) (Нема натписа)
10. (Гроб свих Павковића из Данила бр. 10)
 - а) (Нема натписа)
 - б) (Натпис се не распознаје)

У домовном протоколу шибеничке парохије од око 1750. до 1820. у Данилу се помиње само једна кућа Павковића, Димитрије Павковић, речени Раде, који се 1820. оженио римокатоликињом Луцијом Блакија из Данила,²¹ док му се брат Стеван 1819. оженио Симеоном Секулић из Вароша.²²

11. (Гроб Скочића Симе и Јакова бр. 11 из Вруља)
 - а) (Нема натписа)
 - б) VIGIACIONO LE OSSA D.
OVERO CAPITAN SIMO
PODGORIZZA

Сада је на гроб стављена нова мермерна плоча са натписом

✠ ОБИТЕЉ
СКОЧИЋ

Вруље, одакле је родом породица Симе и Јакова Скочића, мало је место уз море између Шибеника и Скрадина. То је заправо заселак села Билице. Према казивању дон Крсте Стошића, Билице су 1825. имале 32 куће а Вруље 20 кућа. Године 1931. Билице су заједно са подручним засеоцима имале 1336 римокатолика и 64 хришћана (православних).²⁵

Симо Подгорица, који је уписан на старој плочи, можда је сродник или потомак ускочког капетана Марка Подгорице, који се помиње 1686.²⁶ Презиме им свакако указује на црногорско порекло.

12. (Црквени гроб бр. 12)
 - а) (Нема натписа)
 - б) (Нова плоча)
13. (Гроб Јовића Андрије бр. 13)
 - а) (Нема натписа)
 - б) (Нема натписа)

Андрија Јовић био је имућан шибенички трговац у Граду. Године 1856. оженио се Маријом Шушић из Вароши и с њом имао сина Георгија.²⁷ Био је велики приложник шибеничке цркве, те је његово име још за живота помињано на свакој литургији уз имена Николе Милетића, Петра Ковачевића, Саве Омчикуса и Симе Симића. Андрија

Јовић се помиње 1868. као извршилац тестамена **Николе Милетића**.²⁸

У XVII веку, за време ускочких ратовања, помињу се Грга и Мараш Јовић, који су 1662. погинули на Отресу,²⁹ а нешто касније (1675—1699) капитан Ивешко Јовић,³⁰ који је 1699. био стар 80 година.³¹

14. (Гроб Кулишића Симе бр. 14)

а) 1811 CASA ETERNA DELLA
FAMIGLIA TODORO CU
LISSICH
1811

б) (Нема натписа)

**СЕІ ДОМЗ ВѢЧНИ ТЕОДОРА
КЉИШИЋА И ФАМИЛІЕ ЁГѢ**

Кулишићи су стара ускочка породица. Један харамбаша Кулишић помиње се половином XVII века у Босни. Кад су ускоци после свог пораза код Рибника у јулу 1648. почели поново да упадају на турско подручје, „харамбаша Петар Миљковић са шибенским ускоцима крстарио је по Босни седам недјеља. Код Раме Миљковић се спојио са одредом харамбаше Кулишића, а мало касније и са својим братом. Ова три одреда нападоше Прусац и запалише 300 кућа. Убијено је 200 Турака, од којих се добар дио бјежећи утопио у Врбасу”.³² „Крајем 1684. Тадија Кулушић са 700 хајдука из Крајине придружио се Млечанима”.³³ „У октобру 1684. године Петар Качић је писао генералном проведитору како је планирао напад на кулу Норин, али због тога што се Тадија Кулишић са својим хајдуцима упутио према Светом Борбу, гдје је напао један дубровачки брод, до напада није дошло.”³⁴

Овај Теодор Кулишић, или популарно — Тодо Кулишић, који се помиње на надгробној плочи, родом је из Врлике. Био је имућан шибенички трговац. Имао је само једну кћер Јованку, прозвану Марија.³⁵ Њу је 24. априла 1815. удао за Николу Милетића, који му је био наследник.³⁶ Дућан Теодора Кулишића налазио се у Граду.³⁷ Код њега је протосинђел Кирило Цвјетковић сакривао поверљива акта.³⁸ Теодоров синовац („братанић”) Симеон био је 1820. кажњен најпре са три месеца тамнице, па је затим помилован на 14 дана, због тога што није поздравио владика Венедикта Краљевића, већ се окренуо и „презрито пољнуо”.³⁹ „Овај младић, вели Цвјетковић, да је био, колико ревнитељ за православије, толико и подрз”.⁴⁰

15. (Црквени гроб бр. 15)

а) (Нема натписа)

б) На плочи је само урезан број 9, што значи да је та плоча донесена са горњег дела гробнице број 9, где данас нема гроба.

16. (Гроб Секулића Крсте бр. 16 из Луковника)
а) (Натпис се не распознаје)
б) (Натпис се не распознаје)

Секулића има и данас у Луковнику, засеоку Билица.

17. (Гроб Јовића Ножара Стеве бр. 17)
а) (Натпис се не распознаје)
б) 1848
DI
SEPOLTURA
DI
STEFANO GIOVICH

Стеван Јовић „речени Назар” родио се 1768. Био је шибенички трговац. Први пут се оженио Магдаленом Дифнико (1786), а други пут Маријом Димић (1805) са којом је имао сина Павла (1809) за кога у анаграфу пише да је био „притјажатељ”, што вероватно значи „поседник”. Са својом женом Цвијетом Секулић имао је седморо деце.⁴¹

18. (Црквени гроб бр. 18)
а) (Нема натписа)
б) 1785

ГРОВЪ САВИИ ВА
ИЦА СЪМЕОНИ
ОВЪ И РОДА ЕГО.

У једном старом попису кућа у граду помиње се и дом Саве Бајца.

19. (Гроб Кукоља Јакова бр. 19)
а) (Нема натписа)
б) 1824

СЕИ ГРОВЪ ЁСТЬ ІАКО
ВА КЃКОЛА І НЕГО
ВЕ ФАМІЛІЕ

У другој деценији XIX века помиње се у Варошу удовица Катарина Кукољ и њена деца: Јаков (1803), Михаил (1809), Филип (1812), али још као нежењени.⁴² Поред дома ове удовице био је у Варошу још и дом Николе Кукоља, који је живео са мајком Мартом, удовицом, родом из Биочића. Никола се 1820. оженио Јованком Рнић (Рнић) из Отишишћа (Синь).⁴³

20. (Гроб свих Лаурића бр. 20 из Вароши)

а) На плочи је редни број 37 и натпис:

1780

ГРОВЬ РАДЕ ЛА
Ѧ [р] ичѧ и прочнхъ
рода домѦ его.

б) Има урезан само ред. број 20.

21. (Црквени гроб бр. 21)

а) (Нема натписа)

б) 1780

ГРОВИ И ФИЛИ
ПА ШѦНДЕЧИ
Чѧ ИЗЧАДѧ

22. (Црквени гроб бр. 22)

а) (Нема натписа)

б) По обради плоче и палеографским особинама слова, а и по смислу, види се да је текст продужење натписа са претходне гробнице број 21 б):

и прочнхъ в
лижннхъ ро
жѧковъ его.

23. (Црквени гроб бр. 23)

а) (Нема натписа)

б) 1789

ГРОВЬ БРАТИѦ
ГЕРѦОРѧ (I) И БО
ЖИ ПОПОВИЧѦ

Поповићи су били угледна шибеничка трговачка породица на прелазу из XVIII у XIX век и касније. Из овог натписа дознајемо већ преткрај XVIII века за Георгија Поповића и брата му Божу. За њих знамо да су почетком XIX века активно учествовали на унапређењу живота и одбрани српског народа у Далмацији, нарочито православне цркве и народне просвете.

Кад се епископ Венедикт Краљевић 1818. спремао у Беч да тражи од цара дозволу за отварање српске школе, а народ је већ наслућивао његову склоност према унији, рекао му је старац Георгије Поповић: „Високопреосвјашчењејши господине! Ви одлазите у Беч да иштете школу

за нас, која је за нас тако нуждна као хљеб, но знам и то да наш двор има неку потајну жељу и тежњу за унијатство, и настоји да га могу свуда увући, зато молимо вас господине, Бога ради, не изневјерите нас, а ако се бојите, да неће хтјети плату давати, ево ми који смо овђе учинићемо вам писмено, и наша добра утврдити, без да нама како други ни крајцаре не да, да ћемо вама толико плаће давати, колико сад од цара имате т.ј. 6000 фор. сребра, за које сви једногласно потврдише".⁴⁴ Разуме се, епископ их је уверавао да нема места њиховој бојазни, али је 29. новембра 1818. у Бечу пред царем дао формалан пристанак на унију.⁴⁵

У јавном животу Шибеника и Далмације најзаслужнији је свакако од свих Поповића Божин син Спиридон (Шпиро), који је сахрањен у засебној гробници, па ће о њему бити речи у четвртм делу ове књиге.

24. (Гроб Павковића Лазара бр. 24)

а) 1695 SEPOLTURA
DELLA SCOLA
DI GRECI

б) 1695
SEPOLTURA
DELLA SCOLA
DI GRECI

Ово је првобитно, од 1695. године, био колективни гроб шибеничке грчке колоније, „грчке братовштине” (scola di Greci), у којој је од XV века већ било и Срба. Православни Грци и Срби добили су још 1443. дозволу за градњу своје цркве, али је та акција осујећена.⁴⁶ Тек године 1569. добили су православни цркву св. Јулијана при којој су били пароси Грци а капелани Срби.⁴⁷

Кад су у Шибенику изумрле грчке породице, закупила је овај гроб породица Лазара Павковића, чији се преци помињу у Шибенику још у XV веку. Видели смо да 1443. Јован Павковић учествује у напорима грчко-српске колоније у Шибенику да дође до своје цркве. Више података о овој породици, као и осталима, познајемо тек из XVII века, кад се у парохији воде редовне матице и остале књиге. У првој од сачуваних књига православне „братовштине” (scola) у Шибенику из 1679.⁴⁸ помињу се као чланови четири дома Павковића, чији су старешине били Радан, Петар, Тома и Илија Павковић.⁴⁹ Године 1694. уписан је као нови члан братовштине Симон Павковић и, као новодошли Срби (Morlacchi di rito greco), Јован, Тома и Филип Павковић.⁵⁰

Лазар Павковић, на чије име се води овај гроб у црквеној књизи, био је трговац у Шибенику. Оставио је задужбину шибеничкој цркви и у просветне сврхе, чија је вредност пред први светски рат износила 27.113,88 круна.⁵¹ Његово име унесено је у стални поменик шибеничке цркве још за време епископа Никодима Милаша.

25. (Црквени гроб бр. 25)

а) (Нема натписа)

б) 1811

СЕІ ГРОВЪ ІАІЕ БРАЦА
НОВИѢА І ФАМІЛІЕ ЕГО
РОДОМЪ ѿ СЕРВІЕ.

Илија Брацановић, родом из Србије, био је почетком XIX века шибенички трговац.⁵² Касније су му се потомци покатоличили.

26. (Црквени гроб бр. 26)

а)

ЗАѢ ПОЧИВАЕТЪ ДОБРОДѢТЕЛ[НА]
РАВА В[О]ЖІА ВЫСОКОРОДНА ГО
СПОЖА: АННА ѿ ЛЮБИВРАТИЧЬ
ВРОЖДЕНА В' РАГѢЗѢ, ѿ ДРЕВ
ВНАГО СЕРВО-СЛАВЕНСКАГО И
ЗНАМЕНИТАГО ПЛЕМЕННЕ В' ТРЕ
ВИНѢ СѢЩЕГЪ КНАЖЕСКАГО КО
ТОРАА ПО ЦАСТІЮ БѢ ЗАКОННО
СОПРАЖЕНА С ПОЧТАЕМЫМЪ
Г[ОС]П[О]Д[А]РОМЪ ІВАННОМЪ БОВАНОМЪ
ЖИТЕЛЬНОМЪ ШИБЕНИЧКИМЪ
В[Ѧ]ГЪ ДА ОУПОКОИТЪ Ю,
ЛѢТА Г[ОСПО]ДНА 1808 М[ѢСЕ]ЦА...

б) (Нема натписа)

Ана рођена Љубибратић свакако је међу својим шибеничким суграђанима уживала велик углед због свога „високородног“ порекла. То сведочи и овај епитаф. Али, међу потомцима стећи ће она већу славу због тога што је била жена Јована Бована, великог добротвора народне просвете, за чијим примером се и она повела. Својим тестаментом оставила је фонду свога мужа за издржавање српске школе четири хиљаде млетачких либара. Умрла је 16. августа 1807.⁵³ Деце нису имали⁵⁴

27. (Гроб свих Секулића из Вароша бр. 27)

а) (Нема натписа)

б) 1785

ЗАѢ ЛЕЖИТЪ ПАВЕЛЪ
СЕКЉАИЧЪ И СЛѢДЮ
ШИХЪ ДОМЪ ЁГО

Секулићи спадају међу старе шибеничке породице. Из „Књиге администрације судаца нове братовштине Блажене Дјеве Марије св. Јулијана грчког обреда у граду Шибенику” (Libro dell’administratione delli giudici della Scola nova della B. V. Maria di San Zulian del rito greco nella citta di Sebenico) дознајемо да је 1686. поред осталих био примљен у братовштину и Филип Секулић.⁵⁵ Он је са женом Мандом имао сина Саву (1693) и кћер Марију (1695).⁵⁶

Овај Павле, који се помиње на гробном запису, популарно звани Пане, рођен је око 1710. Са својом женом Јаковицом имао је много деце од које се касније развио велик род Секулића у шибеничком „Варошу на копну” са много кућа. Павлов брат Лука отишао је у Билице (Луковник) и од њега потичу тамошњи Секулићи.⁵⁷

28. (Црквени гроб бр. 28)

а) ...EFTIMIO

BALTICH DI CA

TARO MORTO 21

AGOSTO 1832.

О овом Которанину Јефtimiју Балтићу који је умро у Шибенику 1832. нисмо нашли никаквих података.

29) (Црквени гроб бр. 29)

Нема никаквог натписа.

30. (Црквени гроб бр. 10 за јеромонахе)

Шибенчани и данас зову ову гробницу „Калуђерски гроб”. Натписа нема.

31. (Црквени гроб бр. 31 за свјетовне свештенике)

Шибенчани га зову „Свештенички гроб”. Натписа нема. Последњи је од свештеника овде сахрањен Никола Кречак. Оба ова гроба, број 30 и 31, налазе се пред самим улазом у цркву.

32. (Црквени гроб бр. 32)

Нема никаквог натписа.

33. (Гроб Скочића Илије бр. 33)

а) ГРОБ
ИЛИЈЕ СКОЧИЋА
И
ЊЕГОВЕ ПОРОДИЦЕ

1871

б) (Нема натписа)

Илија је био син Михаила Скочића и Кате рођ. Калик из Носа. Родио се 1832. у Нос Калику одакле је дошао у Шибеник где се бавио трговином. Ту се 1862. оженио Јеленом Малешевић (рођ. 1843) с којом је имао једанаесторо деце. Његових потомака има и данас у Шибенику.⁵⁸

34. (Није заведен у књизи, јер је ова породица раније изумрла).

а) МАРКО (!)
PARASCHIEVA
1803
б) SEPOLTURA
IL(LUSTRISSE)MO NARCO (!)
PARASCHIEVA
180 (!)

Марко Параскева је био богати скрадински трговац пореклом из Македоније. Зелић га помиње у свом Житију као једнога од угледних потписника молбе којом православно Далматинци 1787. траже од Републике да им се да епископ.⁵⁹ У једној од његових кућа у Скрадину учио је српску децу писмености Спиридон Алексијевић од 1792. до 1795.⁶⁰ Параскева је имао и у Шибенику једну кућу на три спрата, која се налазила иза данашњег хотела „Јадран“. Био је пријатељ Доситеја Обрадовића, кад је овај боравио у Скрадину као учитељ и „проповедник слова Божија“. Кад се угледном шибеничком трговцу Борбу Матавуљу родио син Спиридон, био му је кум на крштењу Марко Параскева.⁶¹

35. (Гроб Поповића Стевана бр. 35)

а) (Нема натписа)
б) ГРОБ
ГЛИШЕ ВУИНОВИЋА
И
И ЊГОВЕ ПОРОДИЦЕ
1874

С јужне црквене стране налази се једанаест старих гробова, нумерисаних, од којих је већина припадала некадашњим „грчким“ породицама, пореклом из Македоније. Било је међу њима и македонских Словена и Цинцара, на-

рочито из Москопоља. Москопоље се налазило јужно од Охридског језера и у XVIII веку се развило у многољудан град. Половином тога века имало је Москопоље 50.000 — 80.000 становника, искључиво Цинцара. Па ипак, оно је било један од главних центара грчке културе. Ту је било седиште грчког бератског епископа, ту се налазила чувена грчка школа и грчка штампарија, која је штампала грчке књиге, а тек касније и цинцарске. Међутим, у другој половини XVIII века овај богати трговачки град је био два пута разаран и уништаван од стране Турака. Било је то 1769. због пристајања Москопољаца уз Пелопонески устанак и 1788. због зулума околних муслимана и напослетку 1821, кад је Москопоље опустошио јањински Али-паша за време грчког устанка. После ових двају погрома расули су се москопољски Цинцари по целом Балкану, па стигоше ево и до Далмације.⁶² Они су се у почетку, нарочито у богослужењу, служили грчким језиком. Иначе, у приватним и пословним односима служили су се српским језиком и већина их се и асимилирала у Србе

36. (Црквени гроб бр. 36)
Нема никаквог натписа.

37. (Црквени гроб бр. 37)
а) (Нема натписа)
б) SEPOLTURA
DEL CONSTANTIN
TODOROVICH

Константин Тодоровић је био ожењен Маријом рођеном Фумиш. Њихова кћи Јованка удала се 1821. за Јована Симовића, трговца из Задра, који је рођен 1772. у Москопољу и касније, вероватно после оног другог турског погрома (1788), прешао у Задар. Кад се 1821. као удовац оженио Јованком, његов таст Коста Тодоровић помиње се као покојни.⁶³

38. (Црквени гроб бр. 38)
а) (Нема натписа)
б) 1789

ГРОВЗ ДЕОДОРА
КНЕЖЕВИЧА

39. (Црквени гроб бр. 39)

а) (Нема натписа)

б) **сеѣ гробъз и до
мъ вѣчнѣи мнѣ
михаила мпртнча
родомъ ѣз рнснѧ
и ѣго фамиліе**

1824.

40. (Црквени гроб бр. 40)

а) (Нема натписа)

б) ΕΤΟΣ 1789 ΜΑΙΟΣ
ΤΑΦΟΣ ΤΗΣ ΦΑΜΕΛΙΑΣ
ΝΙΚΟΛΟ ΔΙΜΙΤ[Ρ]ΙΣ ΦΙΣΤ[Ο]
ΒΗΚΙΔ ΜΑΚΕΔΟΝΙΤΙΣ
ΕΥΠΑΤΡΙΔΟΣ Δ
ΣΠΙΣ ΧΑΤΙΣ
ΜΟΣΧΟΠΟΛΕΟΣ
ΓΡΟΒΪ ΦΙΣΤΟΒΙΧΙΟΥ

У једном старом попису кућа у центру града помиње се и кућа „браће Фистовића”. Поред овог Николе, „благородног Македонца” из Москопоља, знамо за једног Димитрија Фистовића, који се помиње као сликар иконе св. Наума у Скрадину. Али, он има надимак „Керкиреу”, што би значило да је Крфа.⁶⁴

41. (Гроб Матавуља Стевана бр. 41)

На надгробној плочи нема натписа. Гроб се налази уз ограду гробља уз коју је подигнут леп споменик. При врху споменика налази се у белом мермеру рељефно израђен лик св. Јована Крститеља, свакако Крсне славе породице Матавуљ. Испод рељефа налази се мермерна плоча са натписом:

ПОРОДИЦА МАТАВУЉ

Оупокон Господи

ДѢШѢ РАБА ТВОЕГѢ Стефана

и

ПРОЧИХЪ РАБОВЪ ТВОИХЪ ЗДѢ ЛЕЖАЩИХЪ
ВѢЧНАА ПАМАТЪ

Матавуљи су дошли у Шибеник из далматинског Косова. У Косову је Марко Матавуљ добио 1774. сина Борѣа, који се оженио Мартом Скочић (рођ. 1786) из шибеничког Вароша, где су и основали свој нови дом. Имали су два-наесторо деце. Њихов син Стеван (рођен 1811, умро 1860) чије се име налази на гробном натпису, оженио се Симеуном Трива, врло интелигентном и промудрумом женом, са којом је имао синове Симу, познатог књижевника, и Буро (рођ. 1855, умро 1917). Док се Симо одао књижевности, Буро се посветио привреди и трговини коју је наследио од рано преминулог оца. Кућа је и после Стеванове смрти напредовала, јер је Симеуна била кадра и да храни децу и да води посао развијене радионице и трговине.⁶⁵ Симеуна се тек касније преудала за Константина Скочића, а Буро је добио одличног сарадника у својој супрузи Ани из породице Секулића у шибеничком Варошу, која је у кући достојно заменила своју узорну свекрву. Док је Буро био тих и миран човек, водећи солидно наслеђени посао, Ана је била иницијативна жена и одличан организатор рада. Имали су индустрију ликера, око које се више бавио Буро, док је Ана водила од своје свекрве добро уведену радионицу за израду народних ношњи: капа, прегача, торбица и везова разне врсте. Њена радионица, у којој је радило и до сто девојака, била је у неку руку женска занатска школа у којој су девојке не само радиле него се и васпитавале. У радионици су се чувале оригиналне народне шаре и боје. Израђиване су капе шибеничке, врличке, личке, босанске, са два или три кола шара, већ према обичају и народном стваралаштву у поједином крају. Док је околина Шибеника волела жућкасту боју капа, остали су употребљавали само црвене. Девојке су радиле под њеним руководством, а она се старала о свакој од њих. Свака од тих девојака, кад би се удавала, добила је од Ане по „печу постова“ (бала платна за чаршаве).

Ова радионица народних одела и везова, коју је 1844. основала Сими́на и Бурѣина мати Симеуна, развила се готово у индустрију. Имала је потребне справе и роба се производила на велико. Највише је слана у Лик у Босну. Лепи радови из ове радионице били су награђени на изложби у Паризу (1900) и Лондону (1905). Бурин и Анин син Марко развио је овај посао до степена праве индустри-

је. Осим одела са народним везом израђивани су овде између два рата и мањи предмети од дрвета и метала са народним мотивима, који су били на далеко познати.⁶⁶ Тако је ова радионица вршила важну културну мисију, негују, ћи и чувајући продукте изворног народног уметничког стваралаштва.

Буро Матавуљ је био угледан шибенички индустријалац и трговац. Као и остали ондашњи трговци активно је учествовао у јавном животу и помагао сва културна и просветна настојања. Био је члан Бованове закладе.⁶⁷ Умро је 1917. године.

Буро и Ана Матавуљ имали су дванаесторо деце, али само њихов син Марко има два наследника, који су сада у Америци, тако да од њих сада нема више никога у Шибенику.

42. (Гроб Димитровића Борћа бр. 42)

а) (Нема натписа)

б) 1790 18 7 BRIS

FAMILGIA (!)

ANDREA

DIMITRO

VICH

28 GENARO

1819

MARIA

DIMITROVICH

Андрија Димитровић дошао је у Шибеник из Москопоља са својом женом Зоифором. Знамо да им се 1761. у Москопољу родио син Борће, који се у Шибенику оженио најпре Маријом Манојловић, а кад је остао удовац, оженио се 1820. Мартом кћерком Борћа Костића и Марије рођене Петровић из Копривнице. Марта је тада већ била удовица Павла Вуковића. Борће и Марта венчани су у Ријечи (Fiume). Кум им је био Марко Петрановић.⁶⁸

Борће Димитријевић је почетком XIX века био један од најбогатијих Шибенчана. Према попису зграда за град Шибеник, овај »поседник и трговац« (negoziante) је имао у граду неколико кућа. Две су се налазиле иза данашњег хотела „Јадран“, једна на три спрата била је у близини данашње Општине, а две у близини цркве св. Фране. Куће су служиле за изнајмљивање, за ренту. Са економским напретком растао је и друштвени углед и утицај Борћа Димитровића. Спиридон Алексијевић, говорећи о томе како је епископ Венедикт Краљевић придобијао Србе да потпишу молбу за њега, да им буде епископ, вели да је то чинио преко утицајних људи, „тако у Шибенику преко Димитровића Георгија...“⁶⁹

Борћа Димитровића често помиње Кирило Цвјетковић у својој „Аутобиографији“ (стр. 101, 136, 205 и тд.) као свога „благодјетелја“. Димитровић је толико волео Кирила, да су га у граду називали Кириловим оцем. Кад је епископ Венедикт Краљевић одликовао Кирила чином протосинђе-

ла и напрсним крстом, епископ „се маши руком у цеп и извади један нов крст и показа ми га говорећи: овај ти не даривам, него ти га заимљем за неко време, да се с њим послужиш, пак онда окрене се и истом руком држећи речени крст, и показујући ми мога благодјетеља г. Георгија Димитровића, говорећи: ено ти оца, пак нека ти он крст начини. То се старцу и старици тако допало, да су се от радости сузам облили”.⁷⁰ Борбе Димитровић је умро 1838. и као „благодјетељ” шибеничке саборне цркве уписан је у њен вечни поменик.

43. (Црквени гроб бр. 43)

а) (Нема натписа)

б) 1788 СЕМТВ. 20

ТАΦΟΣ Τῆ ΜΑΚΑ

ΡΙΤΙ ΧΑΓΛΙ ΚΟ

СТА ΔΙΜΙΤΡΟ

ΒΙΚ ΜΑΚΕΔΟΝΙΤ

ΙΣ

FAMILGIA (!) COSTA DIMI

TROVICH

1788.

44. (Црквени гроб бр. 44)

а) (Нема натписа)

б) 1783

ΓΑΦΟΣ Τῆ ΜΑΚΑ

ΡΙΤΙ ΓΙΑΥΚῆ ΤΟ

ΔΟΡΟΒΙΚ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΤΙΣ

45. (Црквени гроб бр. 45)

Нема никаквог натписа.

46. (Гроб Скочића Дамјана бр. 46)

а) ГРОБ

ДАМЈАНА СКОЧИЋА

И

ЊЕГОВЕ ПОРОДИЦЕ

САЗИДАН 1834. ГОД.

Породицу Скочић не сретамо у шибеничким матичним књигама XVII века. На прелазу из XVIII у XIX век налазимо две куће Скочића у Слатким Драгама (Вруље, Билице), а три у Вруљама. Касније их сретамо и у рукописном поменику умрлих „благодјетељеј православији цркви шибеничкија”, који се налази на проскомидији саборне цркве, а сачињен је у време епископа Никодима Милоша, помињу се Јаков Скочић, Теодор, Јосиф, Јован и Јока Скочић. Дамјан је био члан управног одбора Бованове закладе. Као такав саставио је он 1909. године „Основно писмо закладне Бованове мушке школе”.⁷¹

IV ПОЈЕДИНАЧНИ ГРОБОВИ ЗНАМЕНИТИХ ШИБЕНЧАНА У ГРОБЉУ

У овом делу гробља при цркви Светог Спаса у коме се покојници сахрањују у земљу или у породичне гробнице има неколико »светлих гробова« заслужних Шибенчана, привредника и интелектуалаца, који су својим радом и добротинствима задужили и свој град и свој народ и за-служили да им се имена не забораве. Ми ћемо овде ода-брати петорицу од њих. То су: Јован Бован, Петар Кова-чевић, Спиридон Поповић, Никола Милетић и Божидар Петрановић.

ЈОВАН БОВАН

Име Јована Бована свакако предњачи у популарности коју је оно стекло међу шибеничким Србима и задржало ју ево већ двеста година. Бован је импоновао савремени-цима, а био цењен од потомака као мецена и оснивач прве српске и уопште словенске школе на Јадрану. Свежина ума рођеног Херцеговца, амбиција и жеља за стицањем имања, угледа и утицаја и, напослетку, здраво осећање обавеза према свом народу и његовом општем, економ-ском и културном напретку, учинили су од Бована човека који се неизбрисиво урезао у душу и историју далматин-ских Срба.¹

Породица Јована Бована потиче из Љубиња у Херце-говини. Његов отац Михаило прешао је у Мостар, где се бавио трговином. У Мостару му се и родио син Јован око 1736. године. У жељи да му се син што боље оспособи за живот, одвео је отац малог Јована да учи школу у мана-стиру Житомислићу. Учећи школу Јован је остао у мана-стиру неколико година, а затим се вратио кући и радио заједно са оцем у трговини, коју је водио и сам после смр-ти својих родитеља.

Кад му је било око четрдесет година, напусти Јован Мостар и пође с братом Марком у свет да тражи погодни-је место, где би његове способности могле боље да дођу до изражаја, а његове жеље до остварења. У Дубровнику се оженио Аном Љубибратић, женом умном, благе нарави и виших побуда. Напослетку су се браћа зауставила у Скрадину где су се убрзо афирмисали као трговци и угад-ни грађани. Смрт их је ускоро раздвојила. Марко је 1784.

Јован
Бован
(р. око 1736
† 1806)

умро и сахрањен је у скрадинском православном гробљу у порти цркве св. Спиридона.² Јован је развио велик трговачки посао. У радњу је узимао младе способне људе из околине, учио их и помагао, а неке од њих узимао и за ортаке. Развио је многе везе са многим приморским и прекоморским градовима, због чега је сваке године путовао. Посао је ишао одлично и Бован се обогатио. Добро уведу радњу Бован је 1798. поверио на управу своје младом ортаку Бури Синобаду, а он је са супругом прешао да живи у Шибенику, где се потпуно укључио у живот и рад православног »общества« шибеничког, помажући материјално и цркву и сваку родољубиву и хуману акцију.

Повремено је одлазио у Скрадин ради надзиравања свога имања. Кад је половином марта 1806. ишао у Скрадин, била је велика бура и студен. Он назебе, добије запалење плућа и 21(9) марта 1806. умре у Скрадину. Сахрањен је у гроб свога брата Марка крај цркве св. Спиридона, иако је раније за себе био спремио гроб и епитаф крај цркве св. Петке на дивном брдашћу изнад Скрадина.³

Герасим Петрановић је, по причању старијих, овако описао лик Јована Бована: »Бован бијаше стаса висока и одвећ једар, главе велике, чела високог, очију зеленкастих, образа дугачког, косе риђе, коју би иза ува носио, обрва и бркова риђих и густих, погледа јасног, боје здраве, црвене. Носио је богато херцеговачко одело«.⁴

Величина и значај Јована Бована нису исцрпени само у пројављивању његових пословних способности и стицању материјалних добара, у подизању нашег трговачког подмлатка, у помагању даровитих младића у привреди и у давању помоћи сиротињи. У свему томе он је, у духу друштвених односа и обичаја оног времена, био веома познат међу својим савременицима. Права величина Јована Бована јесте у оном што је он, помоћу стеченог иметка, учинио за српски народ у Далмацији у будућности. Његово богатство није постало његов господар, већ му је послужило као колосално средство којим је помогао свом народу у једној епоси његове историје и нашао у њој своје часно место.

Јован Бован је 2. децембра 1801. саставио свој тестамент. Пошто је оставио довољно средстава за живот својој супрузи, даривао је све оне који су га за живота мачим задужили, а све остало оставио је црквама, манастирима, школи и сиротињи. Богатим парусијама или сарандарима обдарио је све далматинске цркве и манастире, па и многе ван Далмације, нарочито у Херцеговини. Није заборавио ни Хиландар ни Јерусалим. Поред суме, коју је одредио да се приликом његова погребa подели сиротињи, наредио је да се у Шибенику уреди једна кућа за дом православне сиротиње.

Најважнија одредба Бовановог тестаментa, која има историјски значај, односи се на оснивање српске школе у Шибенику. Бован је, наиме, одредио да се у Шибенику нађе погодна кућа у којој да се уреди школа, да се доведе учитељ, за кога је осигурао плату, како би школовање било бесплатно. Сиромашним ученицима да се купују књиге и остали школски прибор на трошак његове закладе. Учитељ је према Бовановој жељи био дужан да учи децу »књизи грчко-руско-илирској« (ad esso maestro di esercitare gratis tutta la gioventù con li libri greci moscoviti illirici), а управа Закладе се морала старати да школа ни за неколико дана не буде без учитеља (essa scuola nemmeno per pochi giorni senza il maestro). Кад је тестамент отворен и добијена царска дозвола да се школа отвори, писао је »Краљски Далматин« о просветним приликама

далматинских Срба: »... Ovi, općeno rečeno Arkaći u nijednom mistu od Države nisu igda imali jednu Učionicu pušku u kojoj služeći se od njihova jezika i ne mišajući se s Latinim koji ih nadhode u gospodstvu i mnoštvu, mogahu tiho i brez smutiti mir družbeni odgojiti mladost Garšku kako i Latini. Koja stvar ali ne budući se mogla, ali ne budući se hotila izpuniti, bila je uzrok s jednu stranu od mnoga neuminstva, a s drugu od malo milostje.⁵ Бованова ће школа, дакле, бити прва школа на народном језику у Далмацији. До тада су и српска православна деца, заједно са хрватском децом римокатоличке вере («Латинима»), могла ићи само у талијанске школе.

Извршујући тестамент свога супруга, Ана Бован је 25. марта 1807. уступила једну кућу у Скрадину, која је идуће године продана Бурџи Синобаду за 24.000 млетачких либара и новац је стављен у државну касу као основни капитал Бованове закладе за издржавање школе. И сама Ана је својим тестаментом оставила овој школској заклади свога мужа 4.000 млетачких либара. Школа је отворена 15. септембра 1807, али Ана није дочекала њено отварање. Умрла је 16. августа 1807. »Краљски Далматин« је 25. септембра објавио да је у Шибенику »отворена Краљева учионица Словинска Гаршка« и да је »први научитељ учионице припоштовани госп. арципрет Дон Мате Веја«.⁶ Био је то стари, дугогодишњи парох шибенички, протопрезвитер Матеј Веја, пореклом Грк са Крфа⁷, који се толико сродио са Србима да им је, ево, постао први учитељ народне писмености.

Остварен је и други део Бованова тестаментa. У Шибенику је купљена кућа за смештај српске сиротиње. Кућа је уређена и предана испуњењу њене узвишене намене.

Рад ове прве »словинске« школе на Јадрану прекинут је доласком Француза. Француска управа је потрошила новац Бованове закладе и школа је престала са радом. Тек кад је за епископа далматинског дошао Јосиф Рајачић, већ под поновном аустријском управом, отпочело се са радом на обнови Бованове фондације, школе и дома за сиромаше. На Рајачићеву молбу цар је 1831. наредио Ликвидационој комисији у Милану да ствар извиди и да се главница са пристиглим каматама исплати. Комисија је донела такву одлуку, али је њено извршење задржано потраживањем неких Бованових сродника. После дуге парнице, која је трајала до 1854, суд је одбио њихова потраживања и »сходно светој и благој вољи тестатора«, вели Петрановић, досудио цео овај капитал у корист Бованове закладе. Тај капитал је доносио годишње 1700 форинти камате. Како сав тај новац од камате није био потребан за издржавање школе са једним учитељем, одлучио је школски одбор, а Царско-краљевско намесништво и Епархија потврдили, да се најпре осигура простор за школу и

учитеља у бившој епископској резиденцији (епископија је 1841. премештена у Задар), »а после да се установи:

1. Два учитеља са двије класе, у којима ће се дјеца учити у науци христијанској, језицима: српском, талијанском и њемачком, с годишњом платом, поред бесплатног стана, сваком учитељу ф 420 а. в.

2. Мјесном пароху као управитељу награде на годину ф. 63.

3. За набављање школских књига сиромашним ученицима ф. 42.

4. Послужитељу школском ф. 63.

5. За православну сиротињу у Шибенику за станиште ф. 105.

6. Два до три стипендијума за ученике Србље, који би веће науке учити хтјели».⁸

Према »Фундационалном штатуту«, потврђеном 1868. од државних и црквених власти, Бованова школа је добила право јавности и била овлашћена да као »главна основна редовна школа« и као »јавна основна школа« издаје правоваљане школске свједоцбе.⁹ »Фундационални штатут« је 1909. делимично измењен и тада је добио нови назив, »Основно писмо закладне Бованове мушке школе«. Почетком првог светског рата износио је капитал Бованове закладе 130.000 круна. То је био велик износ који је омогућавао успешан рад и развој школе. Међутим, после свршеног рата, услед монетарних промена, тај капитал је сведен на безначајну суму, која није више могла да осигура основне потребе школе и — она се угасила.

Бованову школу су похађали многи знаменити Срби северне Далмације, међу њима и Симо Матавуљ. Пошто су баћи ове школе, у почетку, вероватно до 1868. године, морали обавезно ићи у талијанску основну школу, учили су двоструко. »Тако је трајало пуне четири године«, пише Матавуљ у својој старости. »Ми смо дупло учили. Латини дневно четири часа, а ми Срби осам на дан. Латини талијански, а ми и то и српски... У тој школи, задуго јединој српској, учили су се и српским духом запајали не само Шибенчани него и деца целе северне Далмације. Школа и данас (1906, кад је Матавуљ ово писао) цвета, а њени баћи не морају се најпре замарати у перкелијанској (тј. талијанској) школи».¹⁰

Још док је школа цветала, пренели су захвални Шибенчани 1910. године посмртне остатке Јована Бована на врло свечан начин из Скрадина у Шибеник и сахранили их на шибеничком гробљу код цркве Светог Спаса, где му је и жена сахрањена.¹¹ На споменику који је тада подигнут стоји кратак натпис:

ОВДЈЕ ПОЧИВА
НАРОДНИ ДОБРОТВОР
ЈОВАН БОВАН
ОСНОВАТЕЉ
СРПСКЕ МУШКЕ
ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У ШИБЕНИКУ
РОДОМ ИЗ МОСТАРА
ПРЕМИНУО У СКРАДИНУ 1806.

ПЕТАР КОВАЧЕВИЋ

Породица Петра Ковачевића, као и Бованова, потиче из Мостара. Петров отац Михаило бавио се у Мостару најпре златарским занатом а затим трговином. Женио се двапут. Из првог брака имао је сина и кћер, а са другом женом Росом (Ружицом) из породице Трипића имао је четири кћери и пет синова: Јована, Илију, Јефтана, Риста и Петра. Петар је био најмлађи.

Михаило је био врло побожан. Радо је примао светогорске и јерусалимске калуђере кад би долазили у Мостар ради сакупљања прилога, а сам је врло често одлазио као хација на поклоњење Гробу Господњем и другим светињама у Јерусалиму и Палестини уопште. За време куге која је завладала у Мостару 1814. склони се Михаило са породицом у манастир Житомислић. После пет месеци врати се он са женом и кћерима у Мостар, а синове пошаље у Дубровник. Отац њихов, хаџи Михаило, следећи својим побожним склоностима, у споразуму са својом женом, оде у Свету Гору и замонаши се, добивши име Мојсије. Кад је касније дошао да посети родни крај и донео поклоне црквама, умро је у Мостару у 88. години живота.

Петар Ковачевић¹² се родио у Мостару 19. августа 1793. Као дечак учио је ћурчијски занат, али је после оног боравка у Дубровнику отишао у Котор где су му браћа отворили трговину. Отуда се трговачким послом отиснуо у свет. Отишао је најпре у Исмаил у Бесарабији, а затим у Одесу. Тако се онда учила трговина и економика. По повратку је отворио трговину у Сарајеву, одакле се 1825. доселио у Шибеник. Шибенички трговци га пријатељски прихватише и помогоше, нарочито имућни Тодор Кулиш и Борђе Димитровић. Ту Петар отвори трговину, узевши за ортака Саву Бравачића. Посао је ишао одлично и Петар Ковачевић је ускоро, као трговац на велико, придобио све трговце из околине, нарочито Србе, и

изашао на глас као први трговац у Далмацији. Оженио се тек 1832. године Маријом, кћерком Стојана Голића, који се за време куге такође склонио из Мостара у Дубровник. Са њом је имао две кћери и пет синова, али су му једна кћерчица и два синчића умрли као деца. Од остале тројице синова (Љубисав, Крсто и Михаило) био је у јавном животу нарочито познат доктор Крсто, који је био посланик у далматинском сабору.

Петар Ковачевић је био способан и коректан трговац и зато је стекао у Шибенику велики углед и поштовање. Био је дугогодишњи саветник шибеничке политичке општине, председник црквене општине, члан и управитељ Општег благотворног завода, а у Бовановој задужбини био је први члан управног одбора... Чинио је велике прилоге шибенским црквама, а црквеној општини је давао и велике суме кад је требало сачувати црквену имовину или је умножити. О томе пише његов биограф Герасим Петрановић ово: »Када године 1844. деманијум хтједе одузети општеству нашем у Шибенику дом, бившу епископску резиденцију, која се уз цркву налази, притече јој уз неколико општинара у помоћ са 100 ф. да оде повјереник у Беч молити цесара да се уништи ово исцање, што је и следовало. На поправку световазнесенске варошке цркве приложи 75 ф. Да би кућа пок. Лазара Павковића крај варошке цркве, бивши одређена на продају, на корист исте остала, даде г. 1863. у слоги с неколико још општинара новац за то, приложивши од своје стране 500 ф. Велико сребрно кандило у градској цркви и друге неке утвари, његов су дар. Уписао се као приложник и на епархијални Фонд за свештеничке удовице и сирочад итд.«¹³

Величина личности Петра Ковачевића показала се при крају његова живота. Његов тестамент и све што се на основу њега остварило било је најверније огледало ширине и племенитих стремљења његовог духа. У свом тестаменту, састављеном 1861, сетио се он црква и сиротиње, али је нарочиту пажњу посветио народној просвети. Одредио је да се у Шибенику оснује Српска девојачка школа и за остварење тог циља оставио главницу од 10.000 форинти с тим да се из камата плаћа учитељица и послужитељка, а сиромашним ученицама да се бесплатно деле књиге. За школу и стан учитељице оставио је једну од својих кућа у близини цркве Успенија пресвете Богородице (некада св. Јулијана), за чију обнову је такође тестаментом оставио 500 форинти.

Ковачевићева Српска девојачка основна школа радила је од 1875. до 1916, кад се због пропахлих фондова спојила са Бовановом мушком основном школом. Финансијско стање Закладе Петра Ковачевића за издржавање Српске девојачке школе у Шибенику износило је 28.224 форинта. После рата је и ова сума била, као и капитал Бованове школе, сведена на ништаван износ, а школа се заједно с Бовановом угасила.

Петар Ковачевић (1793—1864)

У Ковачевићевој женској школи учило је годишње од 25 до 35 ученица. Ради илустрације нека послужи ова табела:

Школске	1878/79. године	25	ученица	
"	1888/89. "	25	"	
"	1898/99. "	35	"	
"	1908/09. "	30	"	14

Петар Ковачевић је умро у Шибенику 17. јуна 1864. (по старом). Тако пише на споменику.¹⁵ Герасим Петрановић вели да „сјајнијег и многобројнијег спровода, којим га грађани сваког реда, вјере и стања до гробља допратише и посљедњу му христијанску дужност и почаст учинише, Шибеник није ваљда нигда прије доживио. Особито тронуле су срце гледаоца сузе и молитве, којима сиротиња благосиљаше му име, желећи му вјечни покој”.

Над гробом Петра Ковачевића саграђена је раскошна капела-маузолеј, у којој је сахрањен он и многи његови потомци. Капела је саграђена у неокласицистичком стилу. Стубови и рељефи су израђени у Венецији. На његовој надгробној плочи стоји натпис:

ВИЈЕЧНО ПОКОИШТЕ
ПОСМРТНИМ ОСТАЦИМА
ПЕТРА КОВАЧЕВИЋА
РОДОМ МОСТАРАНИНА
УГЛЕДНОГ ШИБЕНИЧКОГ ГРАЂАНИНА
ОДЛИЧНА ТРУДОЉУБИВОГ ТРГОВЦА
ВЈЕРЕ И НАРОДА СВОГ ЉУБИТЕЉА
ПРОСВЈЕТЕ ПОДУПИРАТЕЉА
КОИ СЕ
ДНЕ 17 ЈУНИЈА 1864
ПРЕСТАВИО У ДУБОКОЈ ПОБОЖНОЈ СТАРОСТИ
ОД 75 ГОДИНА
ОПЕЧАЉЕНА СУПРУГА МАРИЈЕТА
СА ТРИ СИНА И БЕРКОМ
ОВАЈ ЗАЛОГ
ЉУБАВИ ШТОВАЊА И СПОМЕНА
ПОСТАВИШЕ:

Од потомака Петра Ковачевића данас живи у Шибенику само инжењер Љубисав Ковачевић са својом породицом. Он је праунук Петра Ковачевића, унук доктора Крсте и син Петра, врховног судије, који је умро 1964. године.

Капела над гробом
Петра Ковачевића
и његових потомака
на Православном гробљу
у Шибенику

СПИРИДОН (ШПИРО) ПОПОВИЋ

Спиридон Поповић, или како су га у далматинском жаргону звали — Шпиро,¹⁶ био је син богатог шибеничког трговца Боже Поповића. Родио се у Шибенику 20. јуна 1808. Отац му је припадао великој плејади наших трговаца оног времена, који су у пробуђеној националној свести сагледали значај народне просвете и помагали је. Али, тежња шибеничких и осталих далматинских Срба за народном просветом огледа се најбоље у школовању њихових синова у српским школама ван Далмације и на високим школама у Европи. На Духовски понедељак 1820, прича Кирило Цвјетковић, „господин Божо Поповић са својим сином Спиридоном и господин Марко Петрановић са својим сином Теодором (који је касније уместо овог грчког имена узео име Божидар — прим. ДК) отидоше у Сремске Карловце, за да тамо ове синове њиве на науку оставе”.¹⁷

После завршене карловачке гимназије почео је Спиридон да учи богословију, али ју је због очеве смрти морао да прекине.¹⁸ Вратио се у родни Шибеник (1826), где је ускоро постао секретар епископа Јосифа Рајачића (1829—1834).¹⁹ Тада се посветио филолошким студијама и историји књижевности, нарочито талијанске и немачке, али је чланке писао на народном језику.

Поповић се спријатељио са Николом Томазеом за кога је сакупљао народне песме и поучавао га у народном језику. Био је међу првим присталицама Илирског покрета у Далмацији. У „Даници Илирској” 1839. прекорева Далматинце што негују туђи, талијански језик, а не свој, и позива их да приђу Илирском покрету. Поред свога друга Божидара Петрановића и других свесних Срба и Хрвата и Шпиро Поповић се активно борио за отварање школа на народном језику. Године 1848. пише он у „Зори далматинској”: „Потреба је и то прека да се с почетком идуже школске године по свим почетним учионицама у отачбини нашој заведе уредно учење језика нашег народњег с абecedом или кирилицом, по вољи и избору принадежећих општинах. Овоме ништа на пут стати не може, јер је народна воља изриком изјављена, а корист обща отачбине наше јасна. Књигах потребних за почетне ове учионице већ преведених имамо, ове за сада употребити ваља, док с временом исте боље не поправимо”.²⁰

Спиридон (Шпиро) Поповић се појавио у нашој књижевности 1838. године и писао је све до своје смрти (1866), дакле непуних тридесет година. Писао је песме, од којих је објављено само девет, затим путописе, студије и актуелне чланке из области националне књижевности и народне културе уопште. Објавио је и велик број превода са енглеског, француског, немачког и талијанског. Неке од својих радова и превода потписивао је псеудонимом „Светозар”. Одржавао је везе и преписку са највиђенијим културним радницима свога времена, Вуком Караџићем, Љу-

девитом Гајем, Матијом Баном и многим другим, а сарађивао је у листовима српским који су излазили у Будиму, Београду, Новом Саду, Сремским Карловцима, Загребу и Задру. Неко време био је стални дописник „Српских новина“. У историји наше књижевности нарочито је познат као Томазеов учитељ српског језика, због чега је имао код власти много неприлика.

Поред сарадње у туђим листовима, Поповић је покушао да покрене и свој лист. Године 1846. поднео је он заједно са Хрватом Антом Кузманићем, бившим уредником „Зоре далматинске“ молбу председништву далматинске земалске управе у Задру да могу покренути лист „Маслина“ на народном језику, у коме би неки чланци били писани латиницом а неки ћирилицом. Шпиро у молби изјављује да јамчи својим поседом, наслеђеним од оца, да претплатници неће бити прикрађени у својим правима. Молба је одбијена, јер се Шпири Поповићу од стране полиције приговарало због његових веза са Николом Томазеом, затим, да није нарочити познавалац књижевности и науке, да је наклонен „славизму“, да са Томазеом, који се налазио у Венецији, води политички сумњиву преписку и, напоследку, да би лист на народном језику, због Поповићеве „рафинираности и лукавости“ могао деловати левичарски.²¹

Шпиро се оженио касно, тек кад му је било 52 године. У матици венчаних за 1860. уписано је да је венчан Спиридон Поповић са Росом Такелмајер из Матхаузена рођеном 1835. године.

Као шибенички грађанин Спиридон Поповић је активно учествовао у јавном животу свога града, вршећи многе функције у црквеној и политичкој општини. Све је то сажето изражено у епитафу који му је на надгробном споменику у шибеничком гробљу написала супруга:

СПИРИДОНУ ПОПОВИЋУ
ИЗ ШИБЕНИКА
ЛЮБИТЕЛЮ СЛАВЕНСКЕ И НЈЕМАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
РЕВОСНОМЕ ЗАШТИТНИКУ
ПРАВА ОВОГ ПРАВОСЛАВНОГ ОБШТЕСТВА
ПОШТЕНОМЕ ГРАБАНИНУ
ПО ТРИ ПУТА ПРИСЈДНИКУ ОВЕ ОБШИНЕ
БЛАГОСТАЊ КОЕ ДЉОМ ЛЮБАШЊИ
ПРЕСТАВИО СЕ 12. СЕПТЕМБРА 1866.
У 58 ГОДИНИ ЖИВОТА СВОГА
УДОВИЦА НЈГОВА
ПОЛОЖИ

Биографија Николе Милетића, коју је према рукопису Герасима Петрановића и осталим подацима написао Никодим Милаш,²² не само да са романтичарском топлином описује животни пут овог честитог човека, већ даје и много података који нам дочаравају ондашње прилике и процес формирања српског трговачког и грађанског staleжа по далматинским градовима.

Никола Милетић родио се 1788. у селу Боројеву, у Ужичком округу у Србији. Његов отац Михаило, ћурчија, и мати Марија имали су пре њега још двоје деце, сина Обрада и једну кћер. Због тешких прилика у Србији између неуспелог устанка у време Николина рођења („Кочина крајина“) и Караборбеговог устанка (1804) многе су породице пребегавале у Босну. Пребегла је и Марија са својом децом, јер јој је муж умро око 1795, а она побеже да сачува децу. Склонили су се у манастир Чајник (? можда Чајнице), где се Обрад почео спремати за монашки чин, који је ускоро и примио у манастиру Студеници и постао калуђер Дионисије. Тада је он преузео бригу о својој породици. Пошто је збринуо мајку и сестру, Николу је запослио код неког богатог аге у Новом Пазару, који га је много заволео. Једном приликом заноћи код аге његов пријатељ богати сарајевски трговац Гавро Милетић и упозна Николу, који му се свидео, а нарочито му би пријатно што су истог презимена. Зато Гавро замоли свога пријатеља агу, а и дарове му лепе даде, да му да Николу. Тако се Никола обреће у Сарајеву, где га његов добротвор запосли код имућног трговца Јосе Димитровића. „Послије седам година службе, господар, да јавним знаком засвједочи своју захвалност ревноме и вјерноме Николи, позове пријатеље трговце у Сарајеву на гозбу, и у присуству свију богато обдари, и по ондашњем обичају даде му тестир, да га је вјерно служио и поштено се владао, и да је способан, да се уврсти у број трговаца“. После тога оде Никола у Сплит, где је Јосин брат Гавро Димитровић, водио велику трговину са свим јадранским и јонским градовима, и ту се запосли. Често је путовао, а целу 1814. годину провео је у Венецији. У Италији се упознао и са шибеничким трговцем Тодором Кулишем, који му понуди да пође с њим, да заједно воде радњу и обећа му да ће му дати своју јединицу Јованку за жену. Са зарађеним новцем код Гавре Димитровића (780 шпанских колоната) стигао је Никола почетком 1815. у Шибеник, ступио као ортак у радњу Тодора Кулиша (Кулишића) и већ 24. априла постао му зет. С почетка му се срећа насмешила. Жена му је родила три сина и кћер, али сви помреше као мала деца. Напослетку, после седам година брака, умре му и жена. Још две године био је са тастом, а онда се оделио и водио самосталну трговину. Дуго је радио и стекао велико богатство. Под старост напусти трговину, а од интереса на свој новац живео је и помагао сиротињу. Умро је 1873. године.

Милетић је био одан православац. Био је међу првим Шибеничанима који су се борили против покушаја унијаћења. Кад је напустио трговину сав се посветио цркви. Неколико пута је био црквени тутор, цркву је редовно даривао, а приликом већих послова давао је понајвеће прилоге. Својим тестаментом даривао је многе. Већину земљишног поседа поклонио је оним сељацима који су ту земљу до тада као „кметови“ обрађивали, друге земље је поклонио или црквама или припојио осталом свом капиталу од кога је створена његова Заклада са следећим циљевима: 1) да се плаћа оном свештенику који буде учитељ или катихета у Бовановој школи да сваке недеље и празника служи и за њега се моли у цркви у селу Тртру, недалеко од Шибеника, 2) да се сваке године на Бадњи дан подели 50 форинти православним „сиромашним и стидљивим“ породицама, 3) да се сваке године даде „прђија“ од 200 форинти сиромашној православној девојци која се удаје за момка исте вере, 4) да се даје стипендија једном младом православном Шибенчанину од 100 форинти годишње ако продужи школовање у Задру или ком другом граду, а 400 форинти, ако пође на Универзитет, па ако то буде мало, може му се стипендија да повиси за још 100 форинти. Пред први светски рат било је стање Милетићеве задужбине 54.945,62 форинта.²³

После оваквог живота и тестамена није чудо што му је његов пријатељ Борђе Бошковић, као један од извршилаца његовог тестамена, ставио овако топао епитаф на споменик:

НАД СМРТНИМ ОСТАЦИМА
ЧЕСТИТОГ ГРАБАНИНА
ЖАРКОГА ЉУБИТЕЉА ЦРКВЕ
И РОДА СВОГА
НИКОЛЕ МИЛЕТИЋА

РОБЕНОГ У БОРОЈЕВУ СЕЛУ
У СРБИЈИ 1788 ГОД.
ПРЕМИНУЛОГ 27 ДЕЦЕМБРА 1873 ГОД.
КОЈИ САВ СВОЈ ИМЕТАК У ШИБЕНИКУ
СТЕЧЕНИ
ШИБЕНИЧКИМ СИНОВИМА
НА ПРОСВЈЕТНЕ
И ДРУГЕ МИЛОСРДНЕ ЦЈЕЛИ
ЗАВЈЕТОВА
СУЗУ БЛАГОДАРНОСТИ
УРОСИ И ВЈЕЧНИ МУ ОД БОГА ПОКОЈ
ПРАВОСЛАВНИ ШИБЕНИЧКИ СРБИНЕ
МОЛИ.

ДР БОЖИДАР ПЕТРАНОВИЋ

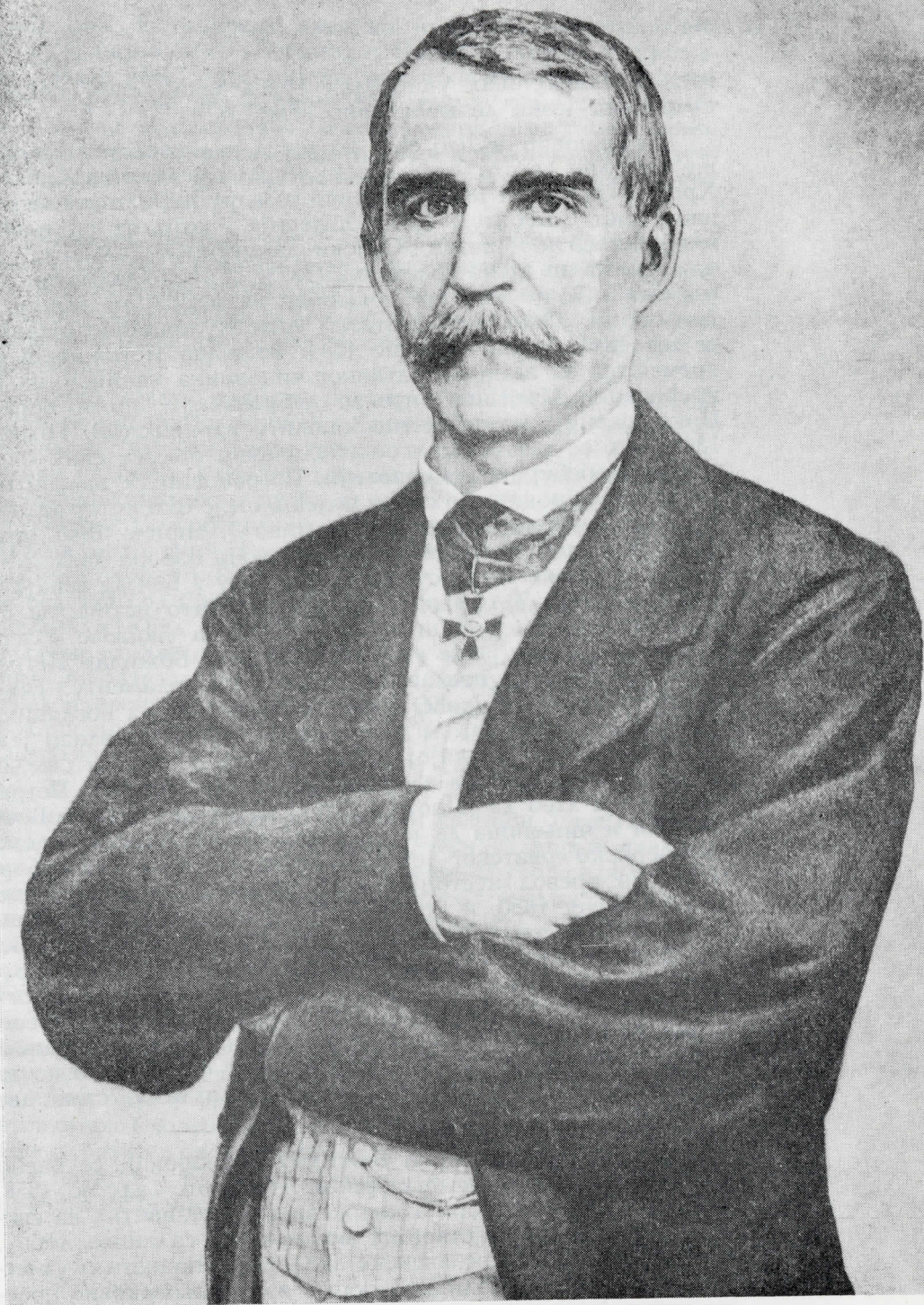
Над гробом овог неуморног радника и заслужног Шибеничанина стоји споменик са кратким али садржајним натписом:

СРПСКОМ НАУЧЕЊАКУ
ЖАРКОМ РОДОЉУБУ
Дру БОЖИДАРУ ПЕТРАНОВИЋУ
НАРОД
П(ОДИЖЕ)
MDCCCLXXIV

Божидар Петрановић родио се у Шибенику 18. фебруара 1809.²⁴ По завршеној основној школи у Шибенику одвео га је отац 1820. у Сремске Карловце у гимназију. Завршивши је, студирао је философију у Грацу а права у Бечу и Падови, где је 1833. промовисан за доктора права (*doctor iuris utriusque*). По повратку у Шибеник био је од 1835. секретар далматинског епископа Пантелејмона Живковића.²⁵ Идуће године оженио се Јованком Вујатовић, али из матичних књига шибеничких не видимо да су имали деце.

Још за време студија Божидар Петрановић је са одушевљењем прихватио идеје народног препорода. Јужнословенски студенти у Грацу тада су имали дружину под именом „Народна влада“, која је имала свог „деспота“, свога „адмирала“ и своје „министре“. Председник те „влада“ био је Мојсије Балтић, „министар спољних послова“ Јован Шупљикац (брат каснијег српског војводе Стевана Шупљикаца), док је „министар финансија“ био Божидар Петрановић, кога су звали „Рочилд“. Дружини су припадали и потоњи вођа Илирског покрета, Људевит Гај, хрватски књижевник Димитрије Деметер, затим потоњи мариборски бискуп Антон Сломшек и многи други јужнословенски омладинци. И за време студија у Бечу он је одржавао присне везе са свим јужнословенским студентима, а у Падови, кули талијанског Ризорџимента, настојао је да што боље упозна покрет и напајао се идејама о ослобођењу и уједињењу сопственог народа.

Пријатељство између Петрановића и Гаја и заједничке идеје дошле су до изражаја и остварења после њиховог повратка у отаџбину. Само, док је Гај у Загребу и Хрватској брзо стекао велик број истомишљеника и сарадника, Петрановићу није било лако да тим путем поведе и своје Далматинце. Али, он није посустао. Он сарађује у Гајевој „Даници Илирској“ и као труба позива све јужне Словене на јединство, пре свега на усвајање заједничког језика, као најбоље везе између Срба и Хрвата. „Ако је различни веро-закон, пише он у „Даници“, толико дуго времена Далматина источне и западне цркве растављао, једнога од дру-

Др Божидар Петрановић (1809—1874)

гога отуђивао, њих унапредак треба један свим опћени књижевни језик да међусобно веже".²⁶

Петрановић је цео свој живот и рад посветио уздизању народне свести, народне културе и јединства Срба и Хрвата. Он је већ 1835. покренуо у Задру хирилицом штампани лист „Дубитељ просвјештенија“, који ће од идуче године носити и назив „Српски далматински алманах“, а од 1854. па до краја излажења (1873) „Српско-далматински магазин“. То је био први часопис на народном језику у Далмацији. „Зора Далматинска“ Анте Кузманића појавиће се тек 1844. године. Године 1841. Божидар Петрановић је премештен за административног чиновника на Вису, па је уређивање „Магазина“ предао дубровачком проти Борбу Николајевићу, потоњем митрополиту сарајевском. Године 1848, кад се распламсао ослободилачки покрет свих Словена у Хабсбуршкој монархији, Петрановић се налази на служби у Обровцу. По свему судећи, он је био аутор једног прогласа који је обровачка општина 7. априла 1848. упутила свим општинама у Далмацији уочи избора далматинских изасланика, који су требали да иду у Беч да већају о новом уставу. У том прогласу се нарочито истиче да се далматинских изасланици треба да боре за увођење матерњег језика у све јавне уреде.²⁷ Тада је и Божидар Петрановић изабран за посланика у бечком Парламенту. Тамо су му стварали тешкоће неки од далматинских посланика сепаратиста. Зато кад је та група 1848. поднела влади једну интерпелацију у којој је тражено да се сачува „жељена и потребна засебна администрација Далмације“, Петрановић није хтео да је потпише.²⁸ О његовом угледу у Бечу сведочи и чињеница да је он био један од главних редактора српско-хрватског текста аустријског законског зборника. Уз превод аустријског Грађанског законика издао је он у Бечу 1850. и студију „О аустријском грађанском закону и о српском преводу истог“. По повратку из Беча Петрановић је био саветник Земаљског суда у Задру, од 1853. у Котору и, напослетку, од 1857. код „призивног“ (апелационог) суда у Задру. Увиђајући потребу за просвећивањем народа у области права и у жељи за стварањем националне правне терминологије, он је од 1851. почео да издаје лист „Правдоноша“, али је он излазио само две године.

Поред правних наука Божидар Петрановић се бавио историјом, општом и културном. У Новом Саду је 1858. изашла његова „Историја књижевности поглавитих на свијету народа од најстаријих времена до садашње доби“, док је у „Раду“ Југославенске академије знаности и умјетности објављивао солидне студије из средњовековне правне историје српског народа и приморских градова. После дугих припрема успио је да 1862. оснује „Матицу далматинску“, чији је председник био све до смрти (1874). „Матица“ је поред календара издавала и поучне књижице за народ и створила материјална средства за даљи свој кул-

турни рад. У то време написао је Божидар Петрановић своје значајно дело „Богомили. Црква босанска и крстјани” (Задар 1867), чија научна вредност није и неће пропасти. То је први рад о овом проблему у коме су употребљени сви до тада познати домаћи извори, а не само страни, као што су то учинили ранији, па и понеки каснији научници, који су се бавили проучавањем средњовековне цркве босанске.

Божидар Петрановић је био члан Српског ученог друштва у Београду и прави члан Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу. Ценећи његов рад на словенској науци, Русија га је одликовала орденом Свете Ане. Умро је у Венецији 12. септембра 1874, али је сахрањен у Шибенику.

Поред књиге о цркви босанској и Историје књижевности Божидар Петрановић је написао неколико солидних радова из области наше правне историје. Међу њима се истичу радови „О освети, мирењу и вражди по негдашњем српско-хрватскоме правном обичају” (Рад ЈАЗУ 6, 1869), „О робству. По србским споменицима и штатутима приморских далматинских градова” (Рад ЈАЗУ 16, 1871), „Обичаји српскога народа у Босни” (Гласник СУД 29, 1871), „О праву наслеђства код Срба на основу правнога обичаја и писаних споменика” (Рад ЈАЗУ 23, 1873) и „Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине” (Београд 1876). Сарађивао је у свом „Љубитељу просвјештенија” (Српско-далматински алманах односно Магазин), Даници Илирској, Српској новини, Српским народним новинама, Огледалу српском и Зори Далматинској.

У својој студији о Божидару Петрановићу, коју је прочитао као некролог на свечаној седници Југославенске академије знаности и умјетности, њен тадашњи председник др Фрањо Рачки је поред осталог рекао: „Кроз 42 године обрађивао је он непрекинуто, од младости до старости, необрађено поље народне просвјете... Петрановић спада добом и трудом својим у коло ускрситеља и преподитеља новије књижевности наше. Он је заслугами својими свакому њих раван а вреднији од многих”. Истичући, на крају, да је Петрановић Србин и одани члан православне цркве, Рачки додадаје: „Петрановић се к Српству признавао, чега он није никада прикривао. Али Петрановић није у Српству и Хрватству назирао два противна стожера Словенства, која се по својој нарави замјенито само одбијају; па у колико то доиста бива, држао је да ваља науком и братским споразумом поравнати тежње привидно опречне”.²⁹

Натписи на гробовима старих шибеничких православних породица и знаменитих појединаца, као и сећање на њихов живот и заслуге, наводе на неколико општих закључака.

Пре свега, видели смо да су српски грађански стадеж у граду Шибенику формирали Срби који су овамо долазили у разна времена из Херцеговине, из Босне, из Црне Горе и Србије. Српско становништво у залеђу Шибеника, па и у шибеничком „Варошу на копну” сачињавали су махом досељеници из Босне. То досељавање може се по изворима пратити већ од XV века, а од XVII века можемо пратити кретање овог становништва готово у детаље. Исто тако, данас нам је потпуно јасна и грчко-српска црквена симбиоза на овом подручју од XV до краја XVIII века.

У време кад су старе грчке трговачке породице у Шибенику изумирале, а било је то у другој половини XVIII века, досељавају овамо (после 1769. и 1788) нови „Грци”, москопољски Цинцари. Они извесно време продужавају традицију изумрлих старих грчких породица, које су сачињиване у цркви Успенија пресвете Богородице (Светог Јулијана). Међутим, и Цинцари ће ускоро нестати, јер су делом изумирали, а делом се претопили у Србе, чији је прилив са далматинског копна у Шибеник на прелазу из XVIII у XIX век био још интензивнији.

Шибенички Срби тог времена били су махом трговци, од којих су се многи брзо обогатили. Иако су сами били без нарочите школе, схватили су значај народног просвећивања и постали први мецене просвете и уметности и оснивачи школа на народном језику.

Следећа генерација даје већ школоване интелектуалце, културне, просветне и политичке раднике (Петрановићи, Шпиро Поповић, Крсто Ковачевић, Никодим Милаш, Симо Матавуљ и др.) и привреднике вишег ранга. Из њихових биографија се види да су сви они, сваки на свој начин, били везани за Српску православну цркву. Неки од њих били су чланови високог клира (епископи Никодим Бусовић, Герасим Петрановић и Никодим Милаш), други су били секретари Далматинске епархије (Шпиро Поповић и Божидар Петрановић), а остали — председници шибеничке Црквене општине или други њени функционери и добротвори. При томе ваља подвући да их ова везаност

за цркву није учинила конфесионално искључивим, нити је развијала у њима борбеност према римокатоличким Хрватима. Негујући своју националну културу, шибенички Срби су у XIX веку настојали да своју културну и политичку активност повежу са настојањима хрватских препородитеља. Треба се само сетити сарадње Божидача Петрановића са вођама Илирског препорода, сарадње Шпире Поповића са Антом Кузманићем и Томазеовог пријатељства са Шпиром Поповићем. Док су многи далматински Хрвати, под утицајем симбиозе са талијанским елементом у заједничкој цркви, дуго били везани за талијанштину, Срби су били пионири словенске еманципације на Јадрану. То је одушевљавало и великог Шибенчанина римокатоличке вере, Николу Томазеа, који се искрено спријатељио са Шпиром Поповићем, својим учитељем народног језика, и одушевљавао улогом коју је тада имала Србија у јужном Словенству.

Из оваквих настојања шибеничких Срба рађа се прва словенска школа на Јадрану. Иницијативу и новац за њено отварање дао је богати трговац Јован Бован. Божидар Петрановић покреће први наш лист на овом подручју, писан искључиво народним језиком (Српско-далматински магазин), Петар Ковачевић оснива прву девојачку школу, Никола Милетић, Лазар Павковић и други остављају фондове за школство у Далмацији и за школовање својих младих сународника на високом школама на страни. Представници цркве, међу њима нарочито Герасим Петрановић и Никодим Милаш, подигли су ниво задарске богословије и тако допринели да далматинско свештенство постане у провинцији културни фактор првога реда и да, подизањем културе у народу, идеје о националној и културној еманципацији постану стварност.

Културни Шибенчани, потекли из родољубивих шибеничких трговачких породица, много су допринели унапређењу националне културе, а тиме и националној и политичкој еманципацији у времену кад је југословенска мисао размахнула крила широм целог јужнословенског етничког подручја.

Зато је шетња по шибеничком гробљу при цркви Светог Спаса, уз сећање на покојнике који у њему почивају, корисна и за припаднике наше генерације.

I ГРОБЉЕ ВОДИЧ У ИСТОРИЈУ

- 1 Превод: „Овај пречасни храм Вознесења Господњег у предграђу града Шибеника, метох грчке цркве православних хришћана која лежи у истом граду, би сада подигнут из основа властитим трошком те цркве у години спасења 1778”. Каменорезац је овде погрешно уписао последњу цифру црквенословенског текста и уместо »и« (иже) ставио је »з« (земља), тако да тај број значи заправо 1777, а не 1778, као што је правилно уписано арапским бројкама.
- 2 Е. Н. М. (Епископ Никодим Милаш), *Православна Далмација*, Нови Сад 1901 (даље: Милаш, *Православна Далмација*), 244—246.
- 3 Ф. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb 1962, 132—137.
- 4 Милаш, *Православна Далмација*, 115—122.
- 5 Исто, 153.
- 6 Исто, 154.
- 7 Исто, 242.
- 8 Fr. Rački, *Izvodi za jugoslavensku povijest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za god. 1526—1533*, *Starine* XV, XVI, XXI, XXIV i XXV, Zagreb 1862, *passim*.
- 9 I. Томић, *Насеље у млетачкој Далмацији 1409—1797*, Ниш 1915, 26.
- 10 Исто, 27—28.
- 11 S. Ljubić, *Comissiones et relationes Venetae II*, *Zagrabiae* 1877, 206.
- 12 Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, 274.
- 13 Zlatović, *Franovci i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb 1888, 42. Цит. по Милашу, *Православна Далмација*, 167—168.
- 14 Милаш, *Православна Далмација*, 168.
- 15 Farlati, *Illyricum sacrum* IV, 297; цит. по Милашу, *Православна Далмација*, 168.
- 16 Види о њему: Š. Urlić, O. Gašpar Vinjalić, *Rad JAZU* 189, 1911; K. Stošić, *Galerija uglednih Sibenčana*, Šibenik 1936, 92.
- 17 „L'anno 1527. fù la prima volta, che i Vlassi, ora detti Morlacchi, professanti il rito greco, si stabilirono in Dalmazia, cioè nelle parti della Liburnia e Iapidia, che per avanti erano abitati dai Croati, i quati erano tutti di rito latino” (Цит. по Милашу, *Православна Далмација*, 169).
- 18 Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae III*, 239—240; ср. K. Stošić, *Sela šibenskoga kotora*, Šibenik 1941, 8.

19 У Шибенику и селима која су припадала шибеничкој парохији помињу се од 1652 (откад почиње да се води прва сачувана матрица рођених) па до 1700. ове породице (у загради ће бити означен број рођења у тој породици у том периоду, ако их је било више од једнога): Балић (5), Бибић (4), Бјелоглава (3), Богдановић, Богуновић (3), Бркић (15), Брчић (2), Бугарин-Апостоловић (2), Будић, Бусовић (16), Велеглава (и Велиглавац) (9), Влајевић (2), Вуковић (3), Вукчевић (3), Вулајевић (10), Вујичић (3), Вулиновић (11), Вученић (3), Вучић, Вушковић (11), Грубишић (11), Даничић, Девећ, Димитри, Добриловић (3), Добрић (21), Бурић, Буровић (4), Зубићевић (35), Јагличић, Јудерија, Калик (20), Кланац и Кланчевић, Лаурић (2), Луговић (17), Малешевић (3), Микијељ (2), Миковић, Микулић (8), Милатовић (7), Миличић (9), Милошевић (13), Миљевац (Миловац) (29), Митровић (15), Никић (4), Новаковић, Остро(је)вић (4), Остраковић (3), Острогас (Острогашевић) (5), Павковић (21), Павловић (5), Палигаћа, Пасковић (3), Паушковић (9), Поповић, Пундурин (или Пундурлико) (2), Радичић (3), Радмановић, Радловић, Рајић (2), Рајчевић (27), Рачуница (и Рачунички) (17), Сандић (7), Секулић, Сереглић, Скрељић (3), Сладојевић, Станишић (4), Стега (3), Стопић (2), Табурица (Табурићин) (18), Томашевић (26), Томашевић-Сарделић (3), Токмановић (7), Цврљевић, Шарић (19).

20 На основу ових прилога манастиру Гомирју Герасим Петрановић претпоставља да је Вуковић био и родом отуда „из Унгаре или Рватске” (Любитель просвѣщенія — Србскій далматинскій алманах за лѣто 1837, 108—109). Међутим, не треба губити из вида ни чењеницу да су неки калуђери манастира Крке око 1600. године због турских зулума напустили свој манастир и отишли у Гомирје, посед хрватских феудалаца Франкопана, и тамо 1602. основали манастир Гомирје (Д. Кашић, *Српски манастири у Хрватској и Славонији*, Београд 1971, 40—41). Дакле, могуће је да је Јован Вуковић помагао Гомирје не због тога што је он био родом отуда, већ што су гомирски калуђери били родом из Далмације. Овај Јован Вуковић, „звани Обрад”, помиње се и 1654, кад је хтео да уместо шибеничког пароха Кирила Габриели дође неки млади калуђер (Б. Десница, *Историја котарских ускока I*, Београд 1950, 73).

21 „Овај се вјерска припадност углавном поклапала са националном. „Српска нација” било је исто што и „Грчка нација”, то јест припадник православне вјероисповијести” (Гл. Станојевић, *Нешто о Србима у Далмацији у другој половини XVIII вијека*, Историјски гласник 1, Београд 1955, 87). Ср. С. Матавуљ, *Биљешке једног писца*, Београд 1939, 49; М. Радека, *Прилози о споменицима културе код Срба у сјеверној Далмацији*, Алманах: Срби и православље у Далмацији и Дубровнику, Загреб 1971, 160.

22 Н. Милаш, *Documenta spectantia historiam orthodoxae dioeceseos Dalmatiae et Istriae a XV usque ad XIX saeculum*, I, Jaderae 1899 (даље: Милаш, *Documenta*), 60.

23 Види овде белешку 19.

24 Српско-далматински магазин 1867, 132; Ср. Милаш, *Documenta*, 69—70.

25 Милаш, *Documenta*, 70—71.

26 Р. Šerović, *Nekoliko podataka o stanovništvu Šibenika krajem XVII stoljeća*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (Abramovićev zbornik), Split 1954 (даље: Šerović, *Nekoliko podataka*), 198.

27 Исто.

²⁸ Шеровић је ово презиме читао као Шубићевић, па је стога и учинио претпоставку да је од овог презимена добило своје име шибеничко шеталиште „Шубићевац“ (Šerović, *Nekoliko podataka*, 201). Међутим, у матичним књигама свуда налазимо ово презиме писано са Z (Zubicevich) а не са S, као што наводи Шеровић.

²⁹ Šerović, *Nekoliko podataka*, 200—201. Нека имена смо поправили према осталим записима у матицама.

„Пришествије и насељеније ови српски фамилија у Шибенику и у његовим околностима, вели Герасим Петрановић, у многим је призрјенију за нас Шибенчане нужно знати, јер, прво, познајемо с тим, да прије доласка њиховога општество наше од сами Грка састојало се; друго, да од кад Србљи населише се, два свјашченика у Шибенику почеше стајати, један у граду родом Грк, који с тог времена и српски језик знати дужан бијаше, а други млађи у варошу, родом понајвише Србљин. Треће, да је од оног времена стопрв црква у граду, по начину остали римски храмова, своје штатуте (*Madre regola*) и „братштину“ (*Confraternita*) получила. Од више речених српски фамилија најотмјеније биле су Вуковић, Бусовић и Рачуница, које су у граду обитавале“ (*Србско општество шибеничко, Любитель просвѣщенія — Србскій далматинскій алманахъ за лѣто 1837*, 110).

³⁰ Петрановић вели да су се око 1690. населиле нове православне породице, „које бјежећи испод турског ига овдје населе се и с трговином занимати се почну. Народ шибенички назове ове пришелце Бугарима, може бити зато, што је већа част од њи из Бугарске и Македоније амо прибјегла, и улица, гдје дућане своје имабаху, добије од њи у наријечију простог народа своје неименованије, које до данас траје (у Бугаре; међу Бугаре, итал. *Ruga de'Greci*). Ове фамилије биле су: Христифор Викенти, Димитриј Кондојани, Зорзи Кондојани, Николај Кондојани Манго, Петар и Јанко Буровић, Георгиј Панајоти, Параско Станковић, Димитриј Капули, Петар Драгојловић Бошњак из Сарајева, Петар Гута, Лоренцо Руђери и пр. Ови пришелци језиком су греческим почти сви говорили, но родом прави Грци нису били већ Бугари и Македонци; бијаше са свим тим и гдикоји Грк међу њима“ (*Любитель просвѣщенія*, 1837, 110—111). Били су дакле махом македонски Словени или Цинцари.

³¹ Сп. Алексијевић, *Споменак Милорадов*, Гласник православне далматинске цркве 1904, 156.

³² Петрановић вели да је због великог броја православних у Шибенику и околним селима црква у граду постала тесна и „зато на садашњем гробљу и поред ондашње капелице, која сада за обиталиште мјесног пароха служи, општество о сопственом трошку нову црков созида у име свјатаго Вознесенија“ (*„Любитель просвѣщенія 1837*, 112).

II ГРОВОВИ У ЦРКВИ СВЕТОГ СПАСА

¹ Каменорезац је погрешно урезао последњу цифру. Уместо 5 ставио је 3. Милаш је, наиме, умро 1915.

² С. Станковић, *Др Никодим Милаш епископ далматинско-истријски*, Богословље, 5, 1930, 259—271.

³ А. Ивић, *Архивска грађа о југословенским књижевним и културним радницима III*, Београд 1932, 271—272.

⁴ Исто, 272—273.

- 5 Глас Истине (Нови Сад) 1890, 299—300; Хришћански весник (Београд) 1890, 596—603.
- 6 Литература: Весник Српске цркве 1927, 69—70; Епископ Сава, *Епархије и епископи 1920—1970*, Српска православна црква, Споменница о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 512.
- 7 Гласник Српске православне патријаршије VIII/1927, 29.
- 8 Весник Српске цркве 1927, 69—70.
- 1 Д(анило) П(етрановић), *Живот и рад епископа Герасима Петрановића*, Котор 1905.
- 2 *Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића и његово страдање за православље* (издао Дим. Руварац), Београд 1898, 132—133.
- 3 *Споменак Милорадов*, 1906, 153.
- 4 *Автобиографија Кирила Цвјетковића*, 225.
- 5 Д. П., *Живот и рад Герасима Петрановића*, 27—28.
- 6 Исто.
- 7 У матичној књизи рођених од 1817. до 1825 (*Libro degli Atti di Nascita della parrocchia di rito greco orientale della B. V. Maria d'Assunzione in Sebenico, cominciando dal di 8. ottobre 1817. fino li 14. X bre dell' anno 1825*) стоји под редним бројем 48. да је 29. априла 1820. рођен, а 14. маја крштен Ђорђе, законити син Анастасије Лукачевић и Марка Петрановића, становника, шибеничких, који су венчани 28. јуна 1806. по старом у овој парохији; обреда су православног источног; кум на крштењу био је Ђорђе Димитровић. Крштење је обавио парох Кирило Цвјетковић, који у својој „Автобиографији” поред осталих шибеничких породица често помиње и Петрановиће.
- 8 Ова кратка биографија састављена је на основу Д. П., *Живот и рад епископа Герасима Петрановића*, Котор 1905.
- 9 Матица рођених бр. I, s. v. I.
- 10 Šerović, *Nekoliko podataka*, 199, 201.
- 11 *Автобиографија Кирила Цвјетковића*, 225.
- 12 Радека, *Прилози*, 246.
- 13 Любитель просвѣщенія 1837, 110.
- 14 Šerović, *Nekoliko podataka*, 199.
- 15 Исто, 200.
- 16 О епископу Никодиму Бусовићу види опширније код Милаша, *Православна Далмација*, 319—330.
- 17 Šerović, *Nekoliko podataka*, 199.
- 18 Исто, 200.

III
СТАРЕ
ГРОБНИЦЕ
ПРЕД
ЦРКВОМ

- 19 Любитель просвѣщенія 1837, 115.
- 20 Спомена Милорадов, 1906, 168.
- 21 Матица венчаних шибеничке парохије 1817—1825, 18.
- 22 Исто, 13.
- 23 Домовни протокол шибеничке парохије бр. 3.
- 24 Автобиографија Кирила Цвјетковића, 49.
- 25 К. Stojić, *Sela Šibeničkog kotara*, Šibenik 1941, 120. Једно Вруље налази се између Макарске и Омиша. То је увала испод Дубаца, највише позната по жестокој бури (Lj. Vujas, *Makarski ljetopis od god. 1773. do 1794*, Starine 47, 1957. 298). За значење речи „вруље” пише Борђе Николајевић: „Она је права наша српска ријеч и значи вир, извор, врело...” (Г. Николајевић, *Далмација*, Српско-далматински магазин 1847, 55).
- 26 Б. Десница, *Историја котарских ускока*, II, 143.
- 27 Податке је прикупио и уступио ми их Бруно Унгаров.
- 28 А. Н. М(илаш), *Никола Милетић народни добротвор*, Задар 1885, 14—31.
- 29 Десница, *Историја котарских ускока*, I, 106.
- 30 Исто, 183, 198, 200, 336.
- 31 Исто, II, 350.
- 32 Гл. Станојевић, *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI—XVIII вијека*, Београд 1970, 225.
- 33 Исто, 354.
- 34 Гл. Станојевић, *Далмација у доба морејског рата 1684—1699*, Београд 1962, 61.
- 35 Автобиографија Кирила Цвјетковића, 235.
- 36 А. Н. М., *Никола Милетић народни добротвор*, 10.
- 37 Автобиографија Кирила Цвјетковића, 45.
- 38 Исто., 130.
- 39 Исто, 158—159.
- 40 Исто, 207.
- 41 Матичне податке ми је уступио Бруно Унгаров.
- 42 Домовни протокол шибеничке парохије (капеланије?) од око 1750. до 1820.
- 43 Исто. Ср. Матицу венчаних 1817—1825, бр. 19.
- 44 Автобиографија Кирила Цвјетковића, 113.
- 45 Милаш, *Православна Далмација*, 519.
- 46 Исто, 242.

- 47 Г. Петрановић, *Православно обштемство шибеничко*, Српско-далматински магазин 1846, 129—130.
- 48 Данас је, нажалост, нема у архиву Шибеничке парохије.
- 49 Šerović, *Nekoliko podataka*, 199.
- 50 Исто, 200. Према најстаријој матици крштених шибеничке парохије, започете 1652. године, Тома Павковић и његова жена Анђелина (Белина, Јела) имали су од деце Луку (1652), Манду (1656), Симеона (1666) и Иваницу (1668). Лазар Павковић и жена му Аница (Иваница) имали су кћери Саву (1655) и Манду (1663) и синове Илију (1671) и Павла (1681). Од Филипа и Марије Павковић помињу се кћи Марта (1661) и син Никола (1670). Радан је двапут имао сина Павла (1678. и 1680.) Први је вероватно умро ускоро по рођењу. И тако даље. Често помињање презимена Павковића у другој половини XVI века доказује о тадањој бројности ове породице у Шибенику и његовој околини.
- 51 *Северна Далмација некад и сад*, Београд 1939, 70.
- 52 *Автобиографија Кирила Цвјетковића*, 226.
- 53 D. Berić, *Iz prošlosti »Muške zakladne Bovanove škole« u Šibeniku*, Školski vjesnik (Split) X, 1960, 10. Према томе каменорезац није правилно написао на плочи годину, а датум није ни ставио. Гледајући на облик слова има се утисак да је ову надгробну плочу и ону Бованову код цркве св. Петке у Скрадну радио исти каменорезац.
- 54 У овом чланку о Јовану Бовану пише Шпиро Поповић да Бован није имао „од скромне и благе супруге своје никаквог плода љубави њихове взаимне“, карактеришући уједно и ову „добродјетелну“ жену (Сербскій народный листъ VIII/1843, бр. 15, 119).
- 55 Šerović, *Nekoliko podataka*, 199.
- 56 Прва матица крштених парохије шибеничке s. v. S и M.
- 57 Подаци од Бруна Унгарова. У породици Секулића у Луковнику чува се породично предање по коме Секулићи потичу из Босне. Прича се, да је на старој кући Секулића у Луковнику, која је имала и пушкарнице, била на камену урезана година 1460, али то нисмо могли проверити. Предање даље говори како је за време борби са Турцима од Секулића остало само једно мушко дете, које је отхранила тетка у Житнићу. Кад је дошао у Луковник, окупио се, али су он и његова породица много претрпили од Млечана. У Луковнику сада постоје четири куће Секулића.
- 58 Подаци Бруна Унгарова.
- 59 *Житије Герасима Зелића*, Београд 1898, II, 120.
- 60 *Споменак Милорадов*, 1904, 138.
- 61 Матица рођених 1817—1825, бр. 70.
- 62 Д. Ј. Поповић, *О Цинцарима*, Београд 1937, 35—39.
- 63 Матица венчаних за 1821.
- 64 Радека, *Прилози*, 208.

65 Много касније, сећајући се свог детињства, писао је њен син Симо о својој мајци: „Због несрећнијех домаћих прилика, мати је имала големијех брига, које су захтијевале хладно размишљање; имала је огромног посла, који је вршила мушком одлучношћу и неуморним радом, — па, поред свега тога, она се одликовала шибеничком маштом најбоље врсте, била је весела жена и омиљена приповједачица. Њене приче, зими крај огњишта, љетних ноћи на колима, кад с њом путовах на сајмове у горњу Далмацију, не само што ми бјеху први угледи, него су се неке од њих кристалисале у мојој души и, послије дугог низа година, изишле на видјело, само у књижевнијем облику него што сам их од ње чуо. Те су приче: *Чаврљино злочинство*, *Завјет* и *Краљица* (С. Матавуљ, *Биљешке једног писца*, Београд 1939, 16—17).

66 К. Stošić, *Galerija uglednih Šibenčana*, Šibenik 1936, 50; Glasnik privredne matice, Šibenik 1930, br. 80.

67 Berić, *Iz prošlosti „Muške zakladne Bovanove škole” u Šibeniku*, Školski vjesnik (Split) X, 1960, 10.

68 Матица венчаних парохије шибеничке 1817—1825, бр. 25. Регистровао у књизи парох Кирило Цвјетковић.

69 Споменак Милорадов, Гласник 1905, 26.

70 Автобиографија Кирила Цвјетковића, 107.

71 Školski vjesnik (Split) X, 1960, 10.

IV

ОЈЕДИНАЧНИ ГРОБОВИ ЗНАМЕНИТИХ ШИБЕНЧАНА У ГРОБЉУ

1 Литература о Јовану Бовану: С(пиридон) Поповић, *Јованъ Бованъ*, Србскій народный листъ VIII/1843, бр. 15, 119—120; Г. Петрановић, *Јован Бован Мостаранин*, Задар 1859; D. Berić, *Iz prošlosti »Muške zaklade Bovanove škole« u Šibeniku*, Školski vjesnik (Split), X, 1960, br. 5, 9—10; D. Berić, *Školstvo Šibenika i njegove okolice u prošlosti (1412—1921)*, Školski vjesnik XIII, 1963, br. 8.

2 Ожалошћени брат му је подигао споменик са овим натписом:

† сеп крѣз њѣже почиваетъ равз
в[о]ѣн маркш бованъ преставаши
са мѣаѣуна ѿ депз аѣнѣ погрече
скпѣ
п сеп мар
кш родиса
во градѣ
мостарѣ
оѣ ерцеговини
1784.

У оквиру око надгробне плоче урезан је натпис:

сѣю капелѣ согради братз ѣво бованз при храмѣ с[ва]тагв
спѣридопа. преставашемѣ своемѣ братѣ маркѣ за ѣ[покој] дѣше.
п молимз ѣце дѣховне п братѣю са ѣмзѣленѣмз коѣ вы прочитав
ѣ шне коп не вы прочитав да назовѣ ѣсопшемѣ братѣ маркѣ
вѣчни покоп п дѣшевнѣ спасенѣе.
Горе мѣа маѣа ѣ *аѣнѣ скрадинз 1785.

- ³ Пред западним вратима цркве св. Петке и данас се налази на гробу плоча са натписом:

здѣ почиваетъ добродѣ
тельнѣи рабъ в[с]ѣи ѿ ѿианнъ
бобанъ: родомъ ѿ моста
ра сѣиеръ в' херцеговѣнѣ кѣ
пецъ и жителъ даалматинс
кѣи которѣи проситъ оумил[нѣ]
ще д[с]хъвне, и братѣи въ
ѣже бы его с оусердѣемъ
впомянути благоизволии
в[с]ѣи да оупоконтъ его
аѣта Г[оспо]дѣи 18 .. мѣа..

Бројеви на крају натписа нису попуњени.

- ⁴ Г. Петрановић, *Јован Бован Мостаранин*, 10—11. На основу казивања Бованових савременика, а на иницијативу Петрановићеву, израђен је 1859. Бованов портрет »од вјеште руке у Млечима« (Исто, 15).
- ⁵ Kraglski Dalmatin (Zadar) I, 1806, br. 21 od 19. novembra 1806. Православни становници Шибеника, Задра и Скрадина молили су још 1761, да им Република дозволи отварање школа на народном језику (Милаш, *Documenta*, 406—407), али им се није изашло у сусрет. Проведитор Алвизе Контарини је препоручио влади да би »згодније било из државних обзира« да они остану у својој »прирођеној« простоти и да се баве оним што су и до сада радили (non giovare all' interesse di Stato la coltura di lettere e scienze nei sudditi d'inferior condizione di quella provincia, ma piuttosto conferire ai pubblici riguardi, che si mantengano nella nativa loro semplicità, e nell' esercizio di quelle arti, che ricevertero dalla loro estrazione) (Исто, 408).
- ⁶ Kraglski Dalmatin br. 39 od 25. sept. 1807.
- ⁷ *Споменак Милорадов*, Гласник 1905, 27, 90.
- ⁸ Петрановић, *Јован Бован Мостаранин*, 14—15.
- ⁹ Školski vjesnik X, 1960, br. 5, 10.
- ¹⁰ Трговачке новине 1906, бр. 13. Цит. по Берићу, Školski vjesnik X, 1960, бр. 5, 10.
- ¹¹ Пренос Бованових посмртних остатака овако је описао у Летопису парохије скрадинске тадашњи млади скрадински парох Милан Тришић: »Дана 28. фебруара (13. марта) на најсвечанији начин пренешене су кости добротвора Јована Бована из Скрадина у Шибеник. Посебним паробродом добоше Шибенчани са разним изасланицима, красним вијенцима, су три свештеника и пјевачким друштвом. Из старог гробља кренула је красна поворка уз пратњу од шест свештеника у цркву гђе пепео би опојан. Из цркве се врати поворка са пепелом на обалу, гђе мјесни администратор (парох Тришић, прим. ДК) у име Општества скрадинског, згодном ријечи преда покојникове кости Шибенчанима. У Шибенику — дивна поворка из пароброда крену преко града у цркву, гђе одслужи велики помен Преосвештени Епископ Никодим Милаш са дјаконом и су шест свештеника. Иза парастоса крену поворка пут гробља у Варошу, те сахраише кости у нарочиту гробницу. На вечер је била свечана бесједа (академија) у славу Добротвореву, а иза ње заједничка вечера преко које су прочитани многобројни брзојави који су

стигли у славу Добротвора. У току ове красне свечаности одржани су разни говори.

Овај акт заиста служи на част Бованову имену, на част Одбору Бованове закладе, на дику Шибенчанима и на понос српској свести» (Љетопис парохије скрадинске, лист 21—22).

- 12 Литература о животу и раду Петра Ковачевића: Герасим Петрановић, *Петар Ковачевић Мостарац, грађанин шибенички*, Задар 1870; *Северна Далмација некад и сад*, Београд 1939; Krsto Šotšić, *Galerija uglednih šibenčana*, Šibenik, 1936; Dušan Berić, *Školstvo Šibenika i njegove okolice u prošlosti (1412—1921)*, Split 1964.
- 13 Петрановић, *Петар Ковачевић Мостарац*, 13.
- 14 Berić, *Školstvo Šibenika*, 37.
- 15 Петрановић, *Петар Ковачевић Мостарац*, 13. Šotšić, *Galerija*, 44; Berić, *Školstvo Šibenika*, 36.
- 16 Од литературе о Спиридону (Шпири) Поповићу, уз оно што је писано о њему успут и у општим делима из историје наше књижевности, треба споменути: K. Šotšić, *Galerija uglednih šibenčana*, 69—70; P. Kasandrić, *Il gionalismo Dalmato dal 1848—60*, Zara 1899; J. Ravlić, *Iz književne prošlosti Zadra. I. Pokretanje novog književnog časopisa u Zadru (1846)*, Građa za povijest književnosti hrvatske, Zagreb 24/1953, 215—228; M. Zorić, *Niccolò Tommaseo e il suo »maestro illirico«*, *Studia romanica et anglica zagrabiensia* 6, 1958. Све остало, као и исцрпну библиографију Спиридона Поповића навео је Б. Маринковић, *Прилог проучавању књижевнио-публицистичког рада Спиридона (Шпира) Поповића (1808—1866)*, Прилози КЈИФ (Београд) 26, 1960, св. 3—4, 373—382.
- 17 *Автобиографија Кирила Цејетковића*, 161.
- 18 Ravlić, *Iz književne prošlosti Zadra*, Građa za povijest književnosti hrvatske 24, 1953, 220.
- 19 Zorić, *Niccolò Tommaseo e il suo »maestro illirico«*, *Studia romanica et anglica zagrabiensia* 6, 1958, 65.
- 20 Zora dalmatinska 5, 1848, br. 28, str. 109.
- 21 Ravlić, *op. cit.* 218.
- 22 A. H. М(илаш), *Никола Милетић народни добротвор*, Задар 1885.
- 23 *Северна Далмација некад и сад*, 70.
- 24 У матичној књизи рођених бр. I, стр. 754 стоји записано: »A di 28 febro 1809 Seb. s. v. Teodoro Slamussa detto Petranovich figlio legitimo di sign. Marco e Stana sua legitima consorte fui batezato da me sacromonaco Isaia Omčikus, paroco de greci, per compare fui sign. Todoro Culis di questa città di Seb(en)i.co.« Касније је Теодор, из патриотских побуда, узео име Божидар, што представља превод грчког имена Теодор.
- 25 *Споменак Милорадов*, 1906, 188.
- 26 К. Милутиновић, *Прве бразде Божидара Петрановића*, Књижевне новине 9. X 1974, 5.
- 27 Л. Бакотић, *Срби у Далмацији од пада Млетачке Републике до уједињења*, Београд 1938, 36.
- 28 Исто, 42. Учесће Божидара Петрановића у политичком животу његовог времена најбоље је приказано у књизи Косте Милутиновића *Vojvodina i Dalmacija 1760—1914*, Novi Sad 1973.
- 29 F. Rački, *Dr Božidar Petranović* (Nekrolog), Rad JAZU 30, 1875, 192—193.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Ј А
НАУЧНИХ РАДОВА
Др НИКОДИМА,
МИЛАША
ЕПИСКОПА
ДАЛМАТИНСКО — ИСТРИЈСКОГ

І ЦРКВЕНОПРАВНА ДЕЛА

1. Историјско-канонички поглед на установљење нове српско-румунске (далматинско-буковинске) митрополије, Задар 1873.
2. Правила св. апостола и прва четири васељенска сабора, Панчево 1878. и 1880.
3. Уплив хришћанства на грчко-римско законодавство, Сплит 1879.
4. Достојанства у православној цркви по црквено-правним изворима до XIV вијека, Задар 1879.
5. Codex canonum ecclesiae Africanae, Задар 1881.
6. Зборник правила св. апостола, васионских и помјесних сабора и светих отаца, која су примљена православном црквом, Задар 1884; II издање са додатком Номоканона у XIV наслова, Нови Сад 1886.
7. Крмчија манастира Савине, Задар 1884.
8. Каноничко начело православне цркве при разређивању црквених области. К питању о јерархијском положају Сарајевске митрополије, Задар 1884.
9. Das Synodal-Statut der orth. oriental. Metropole der Buokvina und Dalmatien vom 24. August 1884. mit Erläuterungen, Mainz 1885.
10. О каноничким зборницима православне цркве, Нови Сад 1886.
11. Свјетовни свештеник мора ли бити ожењен? Задар 1886.
12. Православно црквено право, I издање: Задар 1890 (руски превод: Петроград 1897, немачки: Беч 1897, бугарски: Софија 1903), II издање: Мостар 1902 (преводи, бугарски: Софија 1904, немачки: Беч 1905, грчки: Атина 1906. и 1917, румунски: Букурешт 1915), III издање (у редакцији Р. Казимировића), Београд 1926.
13. Правила (κανόνες) православне цркве са тумачењима, Нови Сад I књига 1895, II књига 1896 (преведено на руски 1911. и 1912, а на бугарски 1912. и 1913).
14. Православно калуђерство. Историјско-каноничка радња са додатком хиландарског устава, Мостар 1902.

15. Неодољива мржња као бракоразводни узрок по аустријском грађанском закону, Задар 1902; преведено на немачки: Беч 1905.
16. Интерконфесионални закони у Аустрији, кад се тиче православне цркве, Београд 1903.
17. Устав Светог Синода у Књажевини Црној Гори, Цетиње 1904.
18. Устав Православне конзисторије у Књажевини Црној Гори, Цетиње 1905.
19. Судска надлежност у брачним споровима, Архив за правне и друштвене науке, Београд (даље: Архив) 1906.
20. Фотијев Номоканон у Српској цркви, Архив 1905.
21. Инфамија у црквеном казненом праву, Архив 1906.
22. Брак између хришћана и нехришћана, Архив 1906.
23. Грчко-римско законодавство о црквеној имовини, Архив 1907—1908.
24. Отзивъ о книгѣ И. М. Громогласова »Опредѣленія брака въ Кормчей«, Серг. Посадъ 1907.
25. Рукоположење као сметња браку, Мостар 1907, II издање, Мостар 1907; преведено на руски два пута: Петроград и Серг. Посад 1907, на бугарски: Софија 1907.
26. Реформа брачног права у Аустрији, Архив 1908.
27. Народно-црквена аутономија у Сибинској митрополији, Архив 1908.
28. Патронатско право у православној цркви, Архив 1909.
29. Застарјелост у црквеном казненом праву, Архив 1910.
30. Неизгладиви карактер тајне свештенства у православној цркви, Архив 1911.
31. Синописис црквено-казненог права, Задар 1911.
32. Црквено казнено право, Мостар 1911.
33. Заклетва новоизабраног епископа владоцу, Архив 1912.
34. Автокефалност солинске далматинске цркве, Архив 1912.
35. Правило: Nullum crimen, nulla poena sine lege у црквеном казненом праву, Архив 1912.
36. Самолични епископов суд над свештеницима, Архив 1913.
Посмртно:
37. Безбрачност епископа, Архив 1920.
38. Икономија (dispensatio) у православном црквеном праву, Архив 1924.

II ЦРКВЕНОИСТОРИЈСКА ДЕЛА

1. О положају православне цркве у Далмацији, Београд 1875.
2. Цариградски сабор 381. године, Извјештај православно-богословског сјеменишта у Задру за школску годину 1879/80.
3. Словенски апостоли Кирил и Методије и истина Православља, Задар 1881. (Талијански превод 1883; бугарски, 1903).
4. Словенски апостоли Кирил и Методије и римске папе, Задар 1881.
5. Успомени професора Аљбомира Вујновића, народног добротвора, Задар 1883.

6. Никола Милетић, народни добротвор, Задар 1885.
7. Словенски апостоли Кирил и Методије да ли су свеци, Задар 1888.
8. Источно црквено питање и задаћа Аустрије у ријешењу тога питања, Задар 1899. Преведено на немачки, Беч 1900; на руски, Черновци 1900.
9. Св. Фотије, цариградски патријарх, Задар 1896.
10. *Documenta spectantia historiam orthodoxae dioeceseos Dalmatiae et Istriae a XV usque ad XIX saeculum*, t. I, Zadar 1899.
11. Из прошлости православне цркве у Далмацији, Задар 1900.
12. Православна Далмација, Историјски преглед, Нови Сад 1901.
13. Митрополит Стефан Стратимировић о православној цркви у Далмацији, Задар 1902.
14. Унијаћење у Далмацији 1832—1835, Задар 1904.
15. Православна дијаспора у Аустрији, Задар 1907.
16. Источно црквено питање. Поводом књиге саксонског принца Макса: *Vorlesungen über die orientalische Kirchenfrage*, Задар 1907.
17. Православна црква у Дубровнику у XVIII и почетку XIX вијека, Сарајево 1913.
18. Св. Василије Острошки. Разјашњење једног питања из светевог живота, Дубровник 1913.
19. У »Политици« 1913: Обнова Српске патријаршије. Како да се регулише српско црквено питање. Обнова Пећке патријаршије.
20. Стон у средњим вијековима, Дубровник 1914.

III ОСТАЛИ РАДОВИ

1. Богословска конференција у Бону 1875, Београд 1875.
2. Књига о јединству цркве св. свештеномученика Кипријана, епископа картагинског, Извештај православно-богословског сјемеништва у Задру за школску годину 1883/84.
3. Двије коризмене окружнице двају хрватских бискупа: Ј. Ј. Штросмајера и Ј. Посиловића, Задар 1885.
4. Једна отворена ријеч (Уредништву »Српског листа«), Задар 1885.
5. Ново средство римске пропаганде међу Србима, Задар 1886.
6. Потребa класичног образовања за кандидате богословских наука, Београд 1887.
7. Пропаганда, њен постанак и данашња уредба, Београд 1889. Преведено на руски, Петроград 1889, на бугарски, Софија 1901.
8. Посланица о Ускресу 1891.
9. Упутство за вођење парохијских матица, Задар 1892.
10. Православни молитвеник, Мостар 1902.
11. Канон молебни, Мостар 1902.
12. Успомена из првих година српског политичког живота на Приморју. Засебан отисак из »Новог Српског Листа«, Задар 1903.
13. *Ex Oriente lux*. Поводом књиге проф. Делича »Babel und Bibel«, Задар 1903.

С а д р ж а ј

ПРЕДГОВОР	7
I ГРОБЉЕ — ВОДИЧ У ИСТОРИЈУ	10
II ГРОБОВИ У ЦРКВИ СВЕТОГ СПАСА	18
Епископ Никодим Милаш	18
Епископ Данило Пантелић	25
III СТАРЕ ГРОБНИЦЕ ПРЕД ЦРКВОМ	26
IV ПОЈЕДИНАЧНИ ГРОБОВИ	
ЗНАМЕНИТИХ ШИБЕНЧАНА У ГРОБЉУ	44
Јован Бован	44
Петар Ковачевић	49
Спиридон-Шпиро Поповић	54
Никола Милетић	56
Др Божидар Петрановић	58
ЗАКЉУЧАК	62
БЕЛЕШКЕ	64
БИБЛИОГРАФИЈА НАУЧНИХ РАДОВА	
ЕПИСКОПА НИКОДИМА МИЛАША	73

Слика на омоту:
КАПЕЛА НАД ГРОБОМ
ПЕТРА КОВАЧЕВИЋА
на Православном гробљу
у Шибенику

Слика на унутрашњој
(II) страни омота:
ДЕНСИС — Христос
са Богородицом и
св. Јованом, окружен
анђелима, стара икона
из цркве Светог Спаса
на Православном гробљу
у Шибенику
(вел. иконе: 39 × 54 cm)

Поглед на комплекс Православног гробља и цркву Вазнесења Господњег —
Св. Спаса у Шибенику. Прилаз комплексу је из Тежачке улице (до бр. 12)
затим малом улицом Никодима Милаша.

ЕПИГРАФСКА ГРАБА У ШИБЕНИЧКОМ ПРАВОСЛАВНОМ ГРОБЉУ ПОКАЗУЈЕ КОЛИКО ЈЕ ОВДЕ БИЛО ЉУДИ КОЈИ СУ, СТВОРИВШИ МАТЕРИЈАЛНА ДОБРА, ИМАЛИ МНОГО ВИШИХ ПОБУДА И МНОГО ИСКРЕНЕ, ЗДРАВЕ ЉУБАВИ ПРЕМА СВОМ НАРОДУ, ЊЕГОВОЈ ПРОСВЕТИ И ОПШТЕМ НАПРЕТКУ. НА ШИБЕНИЧКОМ ГРОБЉУ СУ САХРАЊЕНИ ОСНИВАЧИ И МЕЦЕНЕ ПРВИХ СЛОВЕНСКИХ ШКОЛА НА ЈАДРАНСКОМ ПРИМОРЈУ, ПОКРЕТАЧИ ПРВИХ ЛИСТОВА НА НАРОДНОМ ЈЕЗИКУ, ЉУДИ КОЈИ СУ ЧУВАЛИ ФОЛКЛОР, НАРОДНИ ЈЕЗИК, БОРИЛИ СЕ ЗА ПОТПУНУ ПОЛИТИЧКУ И ДУХОВНУ СЛОБОДУ СВОГ НАРОДА И ЗА СЈЕДИЊЕЊЕ СА ОСТАЛОМ ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ БРАЋОМ. БИЛО ЈЕ ТУ ВЕЛИКИХ ЉУДИ КОЈИ СУ СЛУЖИЛИ НА ЧАСТ И СВОМЕ ВРЕМЕНУ И СВОМЕ РОДНОМ ГРАДУ... ЊИХОВИМ ИМЕНИМА ПРАВОСЛАВНИ ШИБЕНЧАНИ С ПРАВОМ СЕ ПОНОСЕ ПРЕД СВАКИМ СВОЛИМ ГОСТОМ.